

FIKHİ MEZHEPLER ARASINDAKİ USÛL FARKLILIKLARI

İsmail KÖKSAL*

GİRİŞ

Fıkıh Usulü'nde metod olarak Şafii ve Hanefi ekolleri vardır. Şafii metodu olan mütekellimin mesleği sırf teoriktir. Fukaha metodu ise furuattan etkilenir. Mütekellimin mesleğinde herkes usül kaidelerini mezhep bağlantısı olmadan ve onu ibraz etmeden olduğu gibi kor. İslam Hukuk Tarihinde Mutezile, Eş'ariler ve Maturidiler bu metodu kullanmışlardır.¹

Hanefi usulü cüzden küle (tüme) varım (istikra) esasına (metoduna) dayanmaktadır. Olaylardan hareketle genel kaidelere varılır. Dolayısıyla Şafii usulüne göre zor olmasına rağmen, İslam Hukuku'nun anlaşılmasında daha iyidir. Mantık ilmindeki tümden cüze gelim metoduna dayanan Şafii usulünde ise, olayların hükümleri genel kaidelere dayanılarak çıkarılır. Malikî ve Hanbelî mezhepleri de bu metoda göre hareket eder. Sonraki fakihlerden her iki mesleği birleştirenler de olmuştur ki, buna memzuç meslek (metod) denir. Serahsi'nin Usül'ü fukaha metodu olan Hanefi usulüne göre, Amidi'nin İhkam'ı mütekellimin metodu olan Şafii usulüne göre, Şatibi'nin Muvafakatu ise memzuç metoda yazılmış önemli usul kitaplarından birkaçıdır.²

Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Fıkıh ilmi, fıkıh usulünden önce ortaya çıkmıştır. Önceleri fıkıh; istinbat, fetvalar ve içtihatla yapılmaktaydı. İmam Şafii, İmam Muhammed'in Hanefi mezhebinin temelini oluşturan kitaplarına dayanarak

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğr. Üyesi.

1 Ebu Süleyman, Abdülvahhab İbrahim, el-Fikru'l-Usuli-Dirase Tahliyye Nakdiyye, Daru's-Şuruk, Cidde-1404/1984, s. 456 vd; Ebu Zehra, Muhammed, eş-Şafii-Hayatuhu ve Asruhu, Arâuhu ve Fikhuhu, Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1367/1948, s. 337-338.

2 Atar, Fahrettin, Fıkıh Usulü, İFAV Yay., İstanbul 1992, s. 13 vd.

bir usul geliştirmiştir. Sonra ise bu meslekler ortaya çıkmıştır. Daima maddenin ölçüden önce gelmesi gibi, Fıkıhta da bir ölçü olan usul, fıkıhtan bir süre sonra zuhur etmiştir. Yine bu sebepten; nahiv ilmi fasih konuşmadan, aruz şiirden, Aristo'nun mantık kaideleri de mantıktan sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü bunlardan önce hem güzel konuşulmakta, hem şiirler yazılmakta, hem de insanlar tartışmaktaydı. Fıkıh usulü de işte böyle düşünülmelidir.³

Bu makalemizde daha çok mezheplerin metodla ilgili yönlerini değerlendirme amacını taşıdığımız için, tali konulara girmemeye özen göstereceğiz. Bu sebepten Şii Caferiye'de usul-ü ameliye denilen ve diğer mezheplerde küllî kaideler olarak isimlendirilen kısım, bu makale sahasının dışındadır. Zira bu kaideler temel delillerden farklıdır. Bunlar seri hükme varmada yararlı olabilecek bazı ilkelerdir. Şii İmamîlerde asl-ı beraat, asl-ı ihtiyat ve asl-ı istishab gibi isimler alan bu kaideler. Sünniler arasında daha çoktur. Mecelley-i Ahkam-ı Adliyye-i Osmaniye'nin baş tarafında buna yer verilmiştir. Mecelle mazbatasında ise: "Hukkam-ı Şer' bir nass-ı sarîh bulunmadıkça yalnız bunlarla amel edemez. Lakin bunlarla bir âdem muamelatını mehmâ emken Şer'e tevfiik ve takrip edebilir."⁴ denmektedir. Böylece bu ilkeleri iyi kavrayan birisinin imkan nisbetinde şeriata daha uygun ve rızay-ı ilahiye daha yakın davranacağı da belirtilmiştir. Bu açıdan ilkelerin bilinmesi İslam fıkıhının anlaşılması için faydalıdır. Fakat bütün mezheplerin birleştiği genel bir kaideler metni de yoktur. Bunlardan bir kısmı dar anlamda fıkıh usulü kaynaklarını inceleme ve tercih etme yönteminin, diğer bir kısmı ise fıkıh ve fıkhi yargılama usulünün (kaza ve dava) ilkeleri olarak görülmektedir.⁵

I. DÖRT MEZHEP

Dört mezhep imamı arasında, içtihadta takip ettiği usulü bizzat kaleme alan ve eseri bize kadar ulaşmış bulunan yalnız İmam Şafii'dir. Diğer imamların usulü, talebelerinden rivayet edilerek daha sonraki devirlerde kitaplara geçmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir: Usul kitaplarında bir mezhebin içtihat ve istinbat usulü olarak zikredilen kaidelerin hepsi, mezhep imamlarının sarîh olarak ifade ettiği kaideler olmayıp, bunların fetva ve içtihatlarıyla bilinen kaideleri yanında, daha sonra gelen talebe ve salıklarının çıkardığı usul ve kaidelerden oluşur.⁶ Şimdi sırasıyla bu mezhepleri ele alalım.

3 Şelebi, Muhammed Mustafa, el-Medhal fi't-Ta'rifi bi'l-Fikhi'l-İslami ve'l-Kavaidi'l-Milkiyye ve'l-Ukudiyye, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1388/1969, s. 221; Ebu Zehra, Şafii, 337-338; Zeydan, Abdülkerim, Fıkıh Usulü, Çev.: Ruhi Özcan, İFAV Yay., İstanbul 1993, s. 32-34.

4 Mühr, Halil Kudsi, el-Füruku'l-Mühimme Fi'l-Usuli'l-Fikhiyye, Daru't-Tefsir, Kum-1219, s. 25 vd.; Berki, Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye), Hikmet Yay., İstanbul 1985, s. 10.

5 Hatemi, Hüseyin, İslam Hukuku Dersleri, Birleşik Yay., İstanbul 1999, s. 102 vd.

6 Karaman, Hayrettin, İslam Hukuku'nda İctihat, DİB Yay., Ankara 1985, s. 135.

A. HANEFİ MEZHEBİ

Mezhebin imamı, Irak Rey ekolüne mensup Ebu Hanifedir. Fakat bu ekolü olgunlaştıran odur. Yaşadığı devrin 52 senesi Emevi, 18 senesi de Abbasiler devrinde geçmiş, böylece meşhur müçtehidler ve sahabe ile görüşmüştür. Hatta pek çok mezhebin ileri gelenleriyle de bir araya gelmiş ve meşhur müçtehid sahabilerin yolunu öğrenmiştir. Bunun yanısıra Muhammed Bâkır ve Cafer Sadık'la da görüşmüş ve İmam Zeyd Kufe'ye gelince ondan ders almıştır. Yine Hammad b. Süleyman onun hocasıdır. 55 defa hac yapmış, çok seyahat etmiş ve ilmîni geliştirmiştir. Akaid tartışmalarına girmesi ise, ona keskin bir zeka vermiştir. Hatta Yunan, Fas ve Hint felsefeleriyle bile dolaylı da olsa irtibatı olmuştur. Tercüme hareketlerinden etkilenmiştir. Neticede olmamış olaylara bile kafa yorarak takdiri fıkha da girdi. Fakat fikirlerinin çok net olmamasında, İmam Şafii ve Malik gibi bizzat kendinin yazıp yazdırmamasının tesiri vardır. Ayrıca, kendi görüşüne sahip çıkılmasından çok delile uymayı yeğlerdi. Yine, pek çok kudretli fakihin kendini mezhebi üzere takibi de söz konusudur. Mezhebindeki fukaha; şeriatta müçtehidler, mezhepte müçtehidler, meselede müçtehitler, tahrir ashabi, tercih ashabi, tercih yapma sebebini bilenler ve sırf mukallitler olmak üzere yedi tabakadır. Kufe'de doğan bu mezhep, daha çok resmî kanallarla yayıldı. Zira Ebu Yusuf'un resmen baş kadı (adalet bakanı) olması, Mağrip'te Esad b. Fûrat'ın tesiri ve Osmanlılar da resmi mezhep oluşu, buna katkı sağlamıştır.⁷

1. Hanefî Usulü

İslam Hukuku'nda hiley-i şeriyeden ilk defa bahseden Ebu Hanife⁸ bir sözünde: "Önce Kuran'a bakarım, bulamazsam sünnete bakarım. Yine bulamazsam sahabeden istediğimin sözünü alırım. Tabii sözünü ise almam ve onlar gibi ben de içtihad ederim." der. Bir başka sözünde ise: "Olayları kıyas ederim, olmazsa istihsana baş vururum. Bu da olmazsa örf'e bakarım."⁹ demiştir. Görüldüğü gibi kitap, sünnet, sahabi kavli, icma, kıyas, istihsan ve örf gibi aslî ve fer'î deliller onun içtihad metodunu oluşturmaktadır.

a. Kitap: Ona göre Kuran birinci delildir. Hadis yönüyle Kufe ve Irak'ın Medine'den ve umumen sahabeden uzak oluşu Hanefî mezhebine tesir etmiş ve Kuran'a daha çok yönelmişlerdir. Yine bu sebepten Kuran'ın âmını kat'î kabul edip âhat habere iltifat etmemişlerdir. Sünnetin beyanına gerekli yerde ihtiyaç duyulsa da bu, esere dayanan fukahaya göre daha azdır. Sünnetin beyanı Kuran'daki hükmü teyit niteliğinde tahrir, namazda olduğu gibi tefsir, haddin ne zaman gerekeceğini bildirme gibi mücmeli beyan ve hayız manasına olan kuru'

7 Ebu Zehra, Muhammed, el-İmam Zeyd-Hayatuhu ve Asruhu, Arâuhu ve Fıkhuhu, Daru'l-Fikri'l-Arabi, s. 222; Ebu Zehra, Ebu Hanife-Hayatuhu ve Asruhu, Arâuhü ve Fıkhuhu, Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1363/1947, s. 12, 229, 439 vd.

8 Ebu Zehra, Ebu Hanife, 5.

9 Ebu Zehra, Ebu Hanife, 239.

kelimesini açıklaması gibi müşterekin beyanı şeklinde olabilir. Sünnetin diğer beyan şekli nesihdir ki, beyan-ı tebdil ismini alır ve bu sadece mütevatir ile meşhur sünnet tarafından olabilir. Başkaları Kuran'ı neshedemez.¹⁰

b. Sünnet: Mübeyyin olan sünnet mübeyyen olan Kuran'a tabirdir. Genel olarak Ebu Hanife'nin sünnet görüşü cumhurdan ayrılmazken, haber-i âhadı ravinin zabtu yönüyle titiz ele almaktadır. Mürsel hadisi de âhat hadis gibi görüp, sika insanlardan gelirse kabul etmektedir. Fakat ehl-i hadisten farkı zayıf hadisi kabul etmesidir. Onlar ise şayet mevzu olduğuna dair delil olursa atarlar.¹¹

c. Sahabi Fetvası: Kıyasa gidilmeyecek yerde tek bir sahabi kavli bile olsa alınır. Tabiin içtihadında ise istenilene uyulur. Bunun aksi de düşünülmez. Çünkü Hz. Peygamber sahabeyi tebcil etmiştir.¹²

d. İcma: Ümmetin icmaı bir delildir. Zaten birlik içinde hareket, hem ümmetin hem de ulemanın yoludur. Zira ümmet, umumıyla dalalet üzere birleşmez. Sükufî icma da kavli icma gibi makbuldür. Tabii olarak ittifak ile icma farklıdır. Zira ittifakta muhalefet olabilir. Tevatürle nakledilen sahabe icması da oldukça kuvvetli sayılır. Dolayısıyla icma kıyastan önce gelir. Tabii ki icmadan kasıt, avamın ki değil müctehidlerinkidir. Ayrıca icmada kitap, sünnet veya sahih kıyastan bir sened gerekir.¹³

e. Kıyas: Kuran, sünnet ve sahabe kavlinde bir delil bulunmayınca kıyasa başvurulur. Ebu Hanife, Irak'taki hadis azlığı veya tam güvenememe sebebiyle, Hz. Peygamber (sas)'e yalan isnad etmektense rey yollu kıyası tercih eder. Zaten taabbüdü olanlar ile illete dayanmayan istisnalar hariç, ahkam mualleldir.¹⁴

f. İstihsan: Kıyas mümkün olmazsa istihsana gidilir. İki delil arasında tenakuz olunca, daha kuvvetli olanla amel edilir. Dolayısıyla kıyasdan daha güçlü bir delil sebebiyle terki söz konusudur.¹⁵

g. Örf: İbn Mesud'tan gelen "Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir."¹⁶ mevkuf haberine dayanır. "Örflerle sabit olan nasla sabit gibidir."¹⁷ fikhî kaidesi bunu ifade eder. Dolayısıyla, başka daha kuvvetli bir delil olmayınca örf devreye girer.¹⁸

10 Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (480), el-Usul, Eda Neşriyat, İstanbul, s. 1/279 vd.; Ebu Zehra, Ebu Hanife, 266-270.

11 Molla Hüsrev, Miratü'l-Usul, Şerhu Mirkatü'l-Vusul, Yer ve Tarihsiz, s. 2/121; Ebu Zehra, Ebu Hanife, 100, 272 vd.

12 Serahsi, Usul, 2/110; Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, İrşadü'l-Fühul İla Tahkiki'l-Hakki Min İlimi'l-Usul (1255), Matbaatü's-Saade, Mısır, 1327, s. 266, Ebu Zehra, Ebu Hanife, 209 vd.

13 Serahsi, Usul, 1/235 vd.; Ebu Zehra, Ebu Hanife, 315 vd.

14 Molla Hüsrev, Mir'ât, 2/238; Ebu Zehra, Ebu Hanife, 330 vd.

15 Serahsi, Usul, 2/200; Ebu Zehra, Ebu Hanife, 348 vd.

16 İbn Hanbel, Ahmed, el-Müsned, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut-1405/1985, Müsnedü Abdillâh b. Mesud, s. 1/379.

17 Mecelle, Madde 43.

18 Ebu Zehra, Ebu Hanife, 363; Şener, Mehmet, İslam Hukuku'nda Örf, İzmir 1987, s. 131 vd.

2. Hanefî Usulünün Diğerlerinden Farkı

Cumhur haber-i ahadı delil olarak kabul ederken, Hanefilerin etmeme yönü ağır basar. Zira sadece fakih ravilerinkini kabul ederler. Ayrıca zabt noktasında şiddetli davranırlar, fakat sağlam bir asla muhalefet eden haber-i ahadı; Şafii, Ahmed ve Zahiriler de reddetmiştir. İmam Malik'in de böyle yaptığı rivayeti vardır. Zaten bazı Şiiler hiç delil saymamışlardır.¹⁹

Maliki, Şafii, Hanbeli ve Zahiri mezhepleri hem nefy hem de isbat için istishabı kabul ederken, Hanefilerin çoğu reddeder. Sadece beraat-ı zimmetin asıl olması gibi²⁰ nefy noktasında kabul ederler.²¹

Yine Hanefiler sahabe icmaı, dışındaki icmaları kabul etmeyenleri tenkit eder ve bununla İslam Hukuku'nun devamlılığı söz konusudur, derler. Zira olaylara çözüm bulmada icmayı bir yol kabul ederler. Bu arada Ehl-i beyte icmayı tahsis etmeyi yanlış bulup "Müminlerden başkasının yoluna uyanları"²² ikaz sadedindeki ayetlerin bütün müminlerin icmama delalet ettiğini söylerler.²³

Bir noktada cehil ile amel sayılan istishab-ı hal ile amelî kabul edip de kıyası az kullananları veya rededenleri, Kuran'ın "ibret alınız"²⁴ emrine muhalefet olarak görürler. Bu anlayışa göre kıyasla amel, Allah'ın indirdiğiyle ameldir. Zira geçmişte olmayanın o haliyle devam edeceğine bir karine olmadığı gibi, olanın da varlığını sürdüreceğine dair bir delil yoktur. Bu sebepten istishabla amel batıldır, görüşündedirler.²⁵

B. MALİKİ MEZHEBİ

Mezhebin imamı Malik eser fakihi olarak bilinse de, rey tarafı de kuvvetlidir. Ebu Hanife'den farkı aynı zamanda hadîşçi olmasıdır. O daima çoğunlukla beraber olur, fitne ve isyandan hoşlanmazdı. Ebu Cafer Mansur "Müstekrehe talak yoktur."²⁶ hadîsini rivayet etmeyi yasaklamasına rağmen, Malik rivayet edince dövülmüştür.²⁷ O istikrarı desteklerdi. Fıkıh kitabı da sayılabilecek olan Muvatta'ı,

19 Ebu Zehra, Ebu Hanife, 279 vd.; Koçkuzu, Ali Osman, Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri, DİB Yay., s. 259.

20 Mecelle, Madde, 8.

21 Şevkani, İrşadü'l-Fühul, 220.

22 Nisa, 115.

23 Serahsi, Usul, 1/314.

24 Haşr, 2.

25 Serahsi, 2/223-224.

26 Aynı, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihî'l-Buhari, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2/250 vd.

27 Ebu Cafer Mansur'un bu hadîsi rivayeti yasaklama sebebi, zorla biat alınanların biatlarının geçerli olmayacağı kanaatinin yaygınlaşmasından korkmasıdır. Zira o sırada Hz. Ali'nin torunlarından olan Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye (145/762) isyan etmişti. İki arada kalan halk İmam Malik'e halini arz edince, o da Mansur'a zorla biat alındığını, durumun zorla talak yaptırılan şahsa benzediğini söylemiştir. Dolayısıyla Mansur'a olan biatın bir geçerliliği olmayacağına hükmetmiştir. Bu konuyla İmam Malik, Nefs-i Zekiyye'yi desteklemiş oluyordu. Fakat o başarılı olmadı ve şehid edildi. (Keskioğlu, Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, DİB Yay., Ankara 1999, s. 13134.)

İslamî ilimlerin ilk kitabı sayılabilir. İbnü'l-Kasım kanalıyla Sahnun'un telifi Müdevvane ise, talebelerinin ondan olan en büyük rivayetidir. Mezhebi genel olarak Mağrip ve Endülüs tarafında yaygındır. İbn Haldun bunda Medine'nin sosyal ve coğrafi yapısıyla bu bölgelerinkinin aynı olmasının etkin olduğunu söyler. Hicri 2. asırdan sonra buralarda Evzaî mezhebini bastırıp resmi mezhep haline gelmiştir.²⁸

Mezhepteki fukaha; müntesipler, sadece usul olarak Malik'e uyanlar; Muharriçler ki hükmü olmayan konuda fetva verebilirler; bir de zaruret durumunda tahric yapıp fetva verenler olmak üzere dörde ayrılır.²⁹

1. Malikî Usulü

İmam Malik'in Muvatta'sından Medine ehli ameli ve kıyas gibi istinbat usullerini öğresek bile, talebesi Şafii gibi içtihat usulünü belirlemiş ve yazmış değildir. Bu yönüyle Ebu Hanife gibi sayılır.³⁰ Mezhebin delillerine gelince;

a. Kitap: Kuran küllî olarak İslam Hukuku'nu kapsar ve sünnet de onu beyan eder. Yine tefsir eder, mücmelini açıklar, mutlakını takyid eder. Dolayısıyla sünnetsiz Kuran anlaşılmaz. Şafii Risale'sinde zahirle nassı eşit kabul etmesine rağmen, Hanefi ve Malikiler farklı kabul eder. Çünkü nass daha açıktır. Ebu Hanife âmmı kesin delil kabul ederken, Şafii ve Malik delille desteklenmezse zannî kabul eder. İmam Malik'in ve dolayısıyla Malikilerin rey yanı ağır basar. Bu sebepten Kuran'ın umumunu kıyasla tahsis bile ederler.³¹

b. Sünnet: Kuran'dan sonra ikinci sırada sünnet delildir. Genel olarak Malik de Ebu Hanife gibi Kuran'ın zahirini sünnete tercih eder. Fakat hadis metvatir ise onu alır. Yine Sünnette Ebu Hanife âmmı kesin kabul ederken, Malik zahir seviyesinde kabul eder. Fakat Ebu Hanife gibi mürsel hadisi kabul ederdi. Ravinin durumuna göre reddi de mümkündür. Çoğu zaman kıyası da haber-i ahada tercih ettiği için asrındakiler onu reyci sayardı. Av konusunda, "Hayvanın tuttuğunu yeyip de, yaladığını yedi kere yıkamak olur mu?" fikri buna örnektir.³²

c. Sahabi Fetvası: İmam Malik sahabe kavlini alırdı. Ona göre sünnet, sahabenin bir bütün olarak yaptığıdır. İbn Hanbel de böyledir. Her ikisi de sahabeyi taklidi uygun görürdü. Fakat Malik bazan zayıf sünneti terkeder ve reyle müeyyed veya Medine ameliyle destekli sahabe kavlini tercih ederdi. Bu noktayı Şafii, zayıfla kuvvetliyi terk olarak değerlendirir. Fakat ona göre böyle değildir. Sahabi kavliyle alakalı "Onların bizim hakkımızdaki görüşü bizden daha iyidir" derken, tâbii

28 Ebu Zehra, Muhammed, İmam Malik-Hayatühü ve Asruhu, Arauhu ve Fıkhuhu, Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1952, s. 7, 54, 129, 365 vd.; İbn Haldun, Abdurrahman, Mukaddimetü Kitabi'l-Iber ve Divani'l-Mübtedi ve'l-Haberi Fi Eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Asarahüm Min Zevi's-Sultani'l-Ekber, ed-Daru't-Tinisyye Li'n-Neşr, 1993, s. 576.

29 Ebu Zehra, Malik, 371.

30 Ebu Zehra, Şafii, 205 vd.

31 Şatbi, İbrahim b. Musa (790), el-Muvafakat Fi-Usuli's-Şeria, Tahkik ve Şerh: Abdullah Draz, el-Matbaatu'r-Rahmaniyye, Mısır, s. 3/232, 272, 333, 371; Ebu Zehra, Şafii, 220 vd.

32 Şatbi, Muvafakat, 4/7, Ebu Zehra, Malik, 244 vd.

hakkında aynısını söylemezdi. Fakat buna rağmen meşhur dört sünni mezhepte de zaman zaman tâbiî görüşüyle amel edilmiştir.³³

d. İcma: Bu mezhepte Medine ehlinin ameli icma olarak kabul edilir ve İmam Malik icmayı en çok kullanan meçtehidir. Şafii icma sadece temel meselelerde vardır, düşüncesindeyken İbn Hanbel sadece Sahabe icmasının söz konusu olduğunu söyler.³⁴

e. Medine Ehlinin Ameli: İmam Malik bunu icma olarak kabul ederdi. Çünkü Kuran'ın çoğu orada indiği gibi; halkı olan Ensar ve Muhacirini Cenab-ı Allah tebcil etmiştir. Onların ameli meşhur bir hadis sayılır ki, haber-i ahada tercih edilir. Yine Hz. Peygamber (sas), "Medine, körüğün demir pasını yok ettiği gibi pisliğini temizler."³⁵ buyurmuştur. Nakle dayanan Medine ehli amelinin delil olmasında ittifak olsa da, içtihadı dayalı amellerin delil olup olmayacağı konusunda mezhep içinde ihtilaf olmuştur.³⁶

f. Kıyas: Kıyas Hz. Peygamber (sas)'den bu yana kullanılmıştır. İmam Malik de kullanırdı. Mansur hükümleri asıl yapardı ki, Sahabi fetvası da bunlardandı. Ona göre kıyas zahir gibiydi ve zan ifade ederdi. Kıyasla elde edilen hüküm, başka bir meseleye asıl, yapılarak yine kıyas edilebilir. Böylece sonsuza dek bir kaynaktır kıyas, Malikiler Maslahat-ı Mürseleyi de illeti bilme yolu olarak kullanırlar.³⁷

g. İstihsan: İmam Malik ilmin onda dokuzu olarak kabul eder istihsanı. Kıyası uygulamada zorluk olursa istihsana gidilir ki, Hanefilerde de asıl böyledir. İki mezhep de zorluğu aşmak için istihsanda birleşir. Malikiler bu durumda ya maslahata, ya örfeye veya def-i haraca giderler ki, iki mezhep de kuvvetli delille amel noktasında birleşmektedir. Sonuçta kıyasın gerektirdiği netice terk edilmektedir. Amaç ise maslahatı yakalamaktır. Fakat maslahatın aslında kıyasa muhaliflik gibi bir şart aranmaz. Dolayısıyla istihsanın aslı zararı önlemeye dayanır.³⁸

h. İstishab: İlgili konuda delilin olmaması sebebiyle meşruluğuna hükmedilen selbi bir delildir. Olumlu veya olumsuz olarak mevcut hüküm devam ettirilir. Malikilerde de bir delil olarak kabul edilir. Hanefilerde ise sadece beraat-ı asliyye gibi bir konuyu red noktasında kullanılır, fakat ispatta kullanılmaz. Dolayısıyla fark buradadır. Bu sebepten Hanefilerde, delil olmadığı için bir borç düşerken, bununla yeni bir hakkın sahibi olunmaz.³⁹

ı. Maslahat-ı Mürsele: İmam Şafii'ye göre bir maslahat ancak Şariin bildirmesiyle bilinebilir. Hanefiler ise istihsanla bu sahaya girerler.⁴⁰ Fakat Hanbeli

33 Şatibi, Muvafakat, 4/74; Ebu Zehra, Malik, 260 vd.; Dibübuğa, Eserü'l-Edille, 339 vd.

34 Ebu Zehra, Malik, 271 vd.; İbn Haldun, Mukaddime, 543.

35 İbn Hanbel, Müsnedü Cabir b. Abdillâh, 3/360.

36 Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, el-Müstasfa Min İlmi'l-Usul, el-Matbaatü'l-Emiriyye, Mısır-1324, s. 1/187; Ebu Zehra, Malik, 279 vd.

37 Ebu Zehra, Malik, 290 vd.; İbn Haldun, Mukaddime, 546-548.

38 Şatibi 1/39-40, 4/206-207; Ebu Zehra, Malik, 296 vd.

39 Ebu Zehra, Malik, 304 vd.; Atar, 75-76.

40 Hanefilerin Maslahatı aldıklarına delil; "Def-i Mefasid Celb-i Menafiden evladır." kaidesidir. (Bkz. Ali Haydar, Dürerü'l-Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam Şerhu'l-Kavaidi'l-Külliyeye), Matbaay-Tevsi-i Tibaat, İstanbul -1330, s. 86-87.

ve Malikiler bunu bir asıl kabul ederler. Bu sebepten, genel olarak Allah her hayrı emretmiş ve her şerri yasaklamıştır, derler. Bu iki mezhep bazı muamelat hükümlerini maslahatla tahsis bile etmişlerdir. Buna Tufi örnektir. Maliki ve Hanbelilerin bu aslı delil kabul etmesinde, İslam'ın mutluluğu temin için geldiği fikri yatar. Fakat Şafii maslahata, istihsana baktığı gibi bakar. Nassız ameli hevaya uyma olarak görür. Gazali de bu noktada; şahıslara göre ahkam değişmez, diyerek Şafiiyi haklı bulur. İki maslahat çakışınca büyük olanı, maslahat ve mefsetet çakışınca da daha faydalı olanı alınır. İbnü'l-Kayyim'a göre ise maslahat ve mefsetet hiçbir zaman eşit olmaz. Dolayısıyla büyük olan hükmü belirler. Tufi ise, eşit maslahat söz konusuysa kur'a çekilir, der. Aynı zamanda Tufi'nin en büyük delili maslahattır.⁴¹ Fakat burada şunu belirtmekte fayda var: Her mezhep açıkça söylemese de, maslahatı delil olarak kullanır. Karafi de bunu söyler. Tabii ki maslahatın şeri maksatlara uygun olması, makul bulunması ve zaruri bir meşakkati defetmesi gerekir. Malik de böyle düşünür.⁴²

j. Zerai: Çoğunlukla mefsetetle neticelenen fiili Ebu Hanife ve Şafii yasaklamazken, bu konudaki aslın izin olduğunu söylerler. Fakat Malik ihtiyat gerekçesiyle yasaklar. Çünkü zeria hem iyiye, hem de kötüye kullanılabilir. Zaten aslı vesile demektir. Fakat Sedd-i zeria kadar feth-i zeria da önemlidir. Bu şekliyle hemen her mezhepte kullanılsa bile, bir delil olarak sadece Malikilerde vardır. Umumen mezhepler gayeyi hesab ederek hüküm verirlerken, Malikiler ekser halin neticesini düşünürler. Dolayısıyla gaye ve yol belli olmasa da buna göre hüküm verirler.⁴³

k. Örf ve Adet: Hanefiler gibi Malikiler de örfle amel eder. Burada adet tekraren yapılan işler, örf ise toplumun ittifakla yaptığı işler manasındadır. Bu mezhepte örfle ammu tahsis, mutlakı takyit ve kıyası terk söz konusudur. Şafiiiler ise nass yoksa örfle itibar ederler. Fakat Malikiler örfü maslahatın bir parçası olarak ele

41 Tufi Tuf'a nisbetledir. O da Irak'ta Sarsar eseri bir köydür. Necmüddin Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Abdülkavi b. Abdülkerim b. Said et-Tufi es-Sarsari el-Bağdadi Tufi'nin tam ismidir. 656 hicri yılında doğan Tufi, Bağdat çevresindeki küçük köyünde yetişti. Keskin zekasından çok, ezber kapasitesi yüksekti. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat çevresinde kaldı. Fakat sonra o yoldan inhiraf etti. (İbn İmad el-Hanbeli, Ebu'l-Felah Abdülhay (1089), Şezeratü'z-Zehab Fi-Ahbari Men Zeheb, Matbaatü'l-Kudüs, Kahire-1351, s. 6/39-40) Ebu Zehra 1356 h. yılında İmam Malik kitabını yayınladığında onu Hanbelilerden saydı. Fakat İbn Hanbel kitabını çıkardığında onu Şii saydı. Çünkü o Şii İmamilerin söylediğini söylemekteydi. Zira maslahatı nusus-u kat'iyye takdim etmişti. Tabii ki ikisi muaraza ederse. Fakat Abdülhuseyn Şerefüddin İrfan dergisinde (Receb 1373 h.) yayınladığı makalesinde Tufi'yi İmami saymadı ve onu sapıklıkla suçladı. (ez-Zerka, Mustafa, el-Fikhu'l-İslami Fi-Sevbihi'l-Cedid, Matbaatü'l-İnşa, Dimaşk-1384/1965, s. 1/117.) Tabi bütün bunlar Tufi'nin uç görüşlerinden kaynaklanmaktaydı. Buna rağmen Tufi sahabeye dil uzatan Rafizileri küfürle itham eden birisiydi. Bu durum da onun şii olmadığını gösteriyor. Yine eserlerinin hepsinin Hanbeli mezhebi üzerinde yazılması, onun şii olma ihtimalini kaldırmaktadır. (Zeyd, Mustafa, el-Maslaha Fi't-Teşri'l-İslami, Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1374?1954, s. 74, 81, 83, 88.) Sanıyorum onunla ilgili en doğru kanaat, araştırma ve incelemeler içerisinde değişik vesvese ve evhamlarda git-gel yapan birisi olmasıdır. (Buti, Muhammed Said Ramazan, Davabitü'l-Maslaha Fi's-Şeriatil-İslamiyye, el-Mektebetü'l-Emeviyye, Dimaşk-1386/1966, s. 129, 131, 202, 206; Zühayli, Vehbe, Usulü'l-Fıkh, Daru'l-Fikr, Dimaşk 1986, s. 516.)

42 Şatibi, 1/40; Ebu Zehra, Malik, 310 vd; Köksal, İsmail, Tağayyüru'l-Ahkam Fi's-Şeriatil-İslamiyye, Mektebetü'r-Risale, Beyrut-2000, s. 185.

43 Karafi, Şinabüdd-in Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris b. Adurrahman, Envaru'l-Buruk Fi-Envai'l-Füruk, Matbaatü Dari İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır-1344, s. 2/32-34 (58. fark); Şatibi, 4/198; Şevkani, İrşadü'l-Fühul, 229; Ebu Zehra, Malik, 246 vd.

alırlar. Yalnız bir emr-i ilahiye muhalefet söz konusuysa, örf bütün mezheplerde yasaklanır. Eğer ahkâmın bina edildiği örf değişirse tabii olarak bağlı olduğu hükümlerde değişir.⁴⁴

Delillerden anlaşılacağı üzere İmam Malik'in yolu hadisten çok rey yoludur. Çünkü o hadisleri açıklıyor, sonra onları Medinede'ki teamül ve maslahat-ı mürseleye tatbik ediyor. Benzerini Kufe'de Ebu Hanife yapmıştı. O da hadisleri açıklamış, sonra Irak'taki ameli hayata ve istihsana tatbik etmiştir.⁴⁵

Maliki bir fakih olan Şatıbi, bir kısım içtihadın kıyamete kadar süreceğini, bir kısmının ise daha önce bitebileceğini söyler. Bu canlılık sonraları kaybolursa bile, tahric noktasındaki içtihat bu mezhepte hiç kapanmamıştır ve kapanmayacağı fikri mezhebin genel görüşüdür. Medine ehlinin icmaı, maslahat-ı mürsele ve zeria ile mezhebin usulü Hanefileri geçmiştir. Tahric içtihadının kapanmaması sebebiyle de pek çok görüş ve kavil mezhepte yer almıştır.⁴⁶

2. Malikî Usulünün Diğerlerinden Farkı

Bütün Mezhepler Medine ehlinin icmasını ve amelini delil olarak almayı reddederken Malikiler kabul eder. Çünkü İmam Malik'e göre bunun Hz.Peygamber (sas)'den bir nakil olma ihtimali vardır. Diğerleri ise reye dayandığı için reddeder. Bun rağmen Malik bunları haber-i vahide de tercih eder. Fakat Şafii, Medinelilerin böyle bir icmaı yoktur. Onlar da ümmetin icma ettiği yerde etmişler, ihtilaf ettikleri yerde de ihtilaf etmişlerdir, der.⁴⁷

İmam Şafii istihsanı reddederken ise, Allah'ın insanı başıboş bırakmadığını, Hz.Peygamber (sas)'in bile meselenin hükmü gelmeyince beklediğini ve sustuğunu, dolayısıyla istihsanla amel etmediğini, neticede Şari'in sadece kendine ve Rasülü'ne itaati emrettiğini delil getirir. Yine Hz. Peygamber (sas)'in istihsan yapan sahabilerden hoşlanmadığını, zira ölçüsü olmayan bir konuda herkesin hevasına göre karar vereceğini ve şeriatin böyle olamayacağını söyler. Onu buna götüren sebep, her konuda nasla amel etme fikir ve kayıdır.⁴⁸

Hanefiler istishabı almayarak Malikilerden ayrılır. Fakat onlar da beraat-ı asliye gibi bir hükmü def' konusunda kullanmaktadırlar. Yalnız hükmün ispatı noktasında kullanmazlar. Buna rağmen iki mezhebin teferruatta birleştiği söylenebilir.⁴⁹

Cumhur Medine ehlinin ameli ve maslahat-ı mürseleyi reddetmiştir. İmam Malik'e göre ise Medinelilerin hareketi, daha kuvvetli bir delil olmayınca, bir nevi

44 Köksal, Teğayyüru'l-Ahkam, 167 vd; Ebu Zehra, Malik 353 vd.

45 Kılıçer, Esat, İslam Fıkhi'ndaki Rey Taraftarları, DİB Yay., Ankara 1994, s. 119; İbn Haldun, Mukaddime, 546.

46 Ebu Zehra, Malik, 370 vd; İbn Haldun, Mukaddime, 546-549.

47 Ebu Zehra, Şafii, 257 vd.; İbn Haldun, Mukaddime, 543.

48 Ebu Zehra, Malik, 302-303; Şafii, Muhammed 'b. İdris, er-Risale, Tahkik: Muhammed Seyyid Keylani, Kültür Yay., İstanbul -1388/1979, s. 219 vd.

49 Ebu Zehra, Malik, 308.; Atar. 76-77; Dibûlbuğa, Eserü'l-Edille, 188 vd.

Hz.Peygamber (sas)'in tasdikine mazhar delil olarak ortaya çıkar. Zira orası Peygamber (sas)'in şehridir.⁵⁰

Şunu da belirtmekte fayda var: Maliki mezhebindeki delillerin çokluğu, her mezhepten daha fazla ihtilaf ve görüşlerin çıkmasına sebep olmuştur.

C. ŞAFİİ MEZHEBİ

İmam Şafii Kureyşli, yetim, fakir, fakat çok zeki bir insan olarak dünyaya geldi. Önceleri İmam Malik'in fikhını savunur, ehl-i hadis içinde bulunur ve reycilere karşı hadisi müdâfa ederdi. Hakkında alevilik ithamı da olmuştur. Akıl ve nakli toplayarak, İmam Muhammed'in eserlerini de okuyunca yeni bir metot oluşturdu ve bunda ehl-i hadis ve reyî cemetti. İlk defa kıyasın ölçülerini belirtti ve usul-ü fikhî telif etti. Devrinde Şia, çoğunluğu bedevi ve mevaliden oluşan Havarîç ve Mutezile fırkaları vardı. Kendisi aynı zamanda bir muhaddisti. Fikhî; Mekke devri, Bağdat'a ikinci gelişi ve Mısır dönemleri olmak üzere üç tabakadır. Mezhebi, talebeleri ve kitapları vasıtasıyla intikal etmiştir. Ahmed b. Hanbel de talebeleri arasındadır. Eski ve yeni kavillerinin olması mezhepteki rivayeti çoğaltmıştır. O eski kavillerini reddetse bile, mezhep içinde tercih ve ihtiyara yol açmaktadır. Mezhepteki fukaha ise; müçtehid-i müntesip (mukallit olmayan), müçtehid-i mukayyed, içtihad seviyesine ulaşmayanlar ve hafızlar olarak dörde ayrılır. Bir devlet olarak Eyyubiler ve Kölemenler Şafii Mezhebinin tatbik etmiştir.⁵¹

1. Şafii Mezhebinin Usulü

İmam Şafii delillerini beş mertebede ele almaktadır. Sırasıyla kitap ve sünnet, ilm-i hassı bilen fukahanın icmaı, muhalifi bilinmeyen sahabe sözü, sahabenin ihtilafı sözü ki kitap ve sünnete en yakın olanı tercih edilir, kıyas.⁵²

a. Kitap: Kitap ve sahih sünnet aynı değerdedir. Çünkü çoğu zaman sünnet Kuran'ı beyan eder ve beraber ele alınmak durumundadır. Dolayısıyla bu ikisi şeriatın özüdür. Zaten sünnet de vahiy kaynaklıdır. Zira Peygamber (sas) hevasından konuşmazdı.⁵³ Fakat Kuran müstakil hüküm ifade ettiği zaman sünnetin beyanına ihtiyacı kalmaz. Ahat hadisler sahih ise amel açısından Kuranla aynı mertebede olsa bile inkarı küfür sayılmaz. Kuran'ın iyi anlaşılması için üst seviyede Arapça bilmek şarttır. Çünkü bir şey çok mana ifade edebilirken, bazen de çok şey tek mana ifade eder. Yine âmm ile hass, hass ile de âmm kastedilebilir. Fakat bir usul kaidesi olarak eğer tahsis eden yoksa âmm aynen kabul edilir, fakat

50 Şevkani, İrşadü'l-Fühul, 78. 225; Hamidullah, Muhammed, İslam Hukuku Etütleri, Bir Yay., İstanbul 1984, s. 75.

51 Ebu Zehra, Şafii, 11, 90, 349 vd.; Şafii, Risale 205 vd.

52 Ebu Zehra, Şafii, 182; Şafii, Risale 15, 43, 159, 203, 205.

53 Cenab-ı Allah bu konuda şöyle buyuruyor: "Battığı zaman yıldızla andolsun ki Muhammed sapmadı ve batıla inanmadı. Ayrıca o hevasından konuşmaz. Onun konuştuğu kendisine vahyedilen bir vahiydir. (Necm 1-4)

bir haber-i ahad ile bile tahsis edilebilir.⁵⁴

b. Sünnet: Sabit olduktan sonra haber-i ahad bile olsa delildir.⁵⁵ Bunu isbat sadedinde Şafii şu delilleri getirir⁵⁶:

1. Bir veya iki şahitle gelen Kuran'la amel edilmekteyse, yine aynı şekilde bir-iki şahitle gelen haberle de amel edilir.

2. Yine bir hadis-i şerifte Hz.Peygamber (sas): Allah, sözümü işitip ezberleyen ve onu muhafaza ederek birisine aktaran kişinin gözünü aydın etsin. Çünkü nice bilgi sahipleri onu anlamazlar."⁵⁷ buyurmuştur. Dolayısıyla bir kişi bile olsa hadis aktarılacaktır ve duyan da onunla amel edecektir.

3. Hz.Peygamber (sas) döneminde dini konuda bir kişiden gelen haber bile kabul edilmekteydi. Yalan üzere birleşmesi imkansız bir topluluk şartı hiç koşulmadı. Öyleyse haber-i ahadla amel edilebilir.

4. Yine Hz.Peygamber (sas)'in dini konudaki elçileri bir kişiden oluşurdu. Hz.Peygamber (sas) ile beraber olmayan farklı şehirlerdeki bazı sahabiler rivayet yapınca kabul edilirdi. "Sen onunla uzun süre kalmadın. Biz bilmeyip de sen nasıl biliyorsun?" denmezdi. Mürsel hadis ise sahabe ile çok buluşan meşhur bir kişiden ise kabul edilmelidir.

c. İcma: Kitap ve sünnetten sonra, kıyastan önce gelir.⁵⁸ Kendi içinde ki derecelemede ilk sırayı sahabe icmaı alır. Çünkü bu Hz.Peygamber (sas)'den duydukları bir şey olabilir. Fakat normal şartlarda icmada asıl olan müçtehitlerin birleşmesidir.⁵⁹ Bundan kasıt tüm müçtehitler olup, bir beldedekiler değildir. Haber-i vahid ise icmaya takdim olunur. Fakat Şafii sükuti icmaı kabul etmez. Yine Kuran ve sünnette delil varken icmaya başvurmaz. Bununla beraber icmanın kıyas ve içtihadı dayanması mümkündür.⁶⁰ Sükuti icmaı diğer mezheplerden Hanefiler kabul ederken, sahabe icmasını hemen her mezhep kabul eder.⁶¹

d. Kıyas: Kıyası bütün yönleriyle ilk ele olan İmam Şafii'dir. Tarifi ve anlama şekli noktasında fukaha ittifak etmiştir. Dolayısıyla sabit emre muhalefet ve ruhsat gibi durumlarda kıyasın olmayacağı kesindir. İslami asıl sadece kitap ve sünnet olduğuna göre, kıyas da sadece onlardan yapılabilir. Çünkü rey başka asıllardan istikak edemez. Yalnız icma da bir asıl sayılır.⁶²

e. Sahabe Kavli: Bu Şafii'ye göre icmadan sonra, kıyastan önce gelir. Kendi içinde ihtilafı halinde ise kitap ve sünnete yakın olanı tercih edilir. Yine sonuca ulaşılmazsa Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın tercih ettiklerini almalyız. Çünkü

54 Ebu Zehra, Şafii, 183 vd.; Şafii, Risale 33-36, 159 vd.

55 Şafii, Muhammed b. İdris (204), er-Risale, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır-1357/1938, s. 598.

56 Ebu Zehra, Şafii, 217 vd.; Şafii, 159 vd.

57 İbn Hanbel, Müsnedü Abdillâh b. Mesud, 1/437.

58 Şafii, Risale, 471, 598.

59 Gazali, 1/185

60 Şafii, Risale, 322; Gazali 1/196.

61 Ebu Zehra, Şafii, 251 vd; Zeydan, 245-246.

62 Şafii, Risale, 476 vd.; Ebu Zehra, Şafii, 275 vd.

onların görüşleri daha meşhur ve çoğunlukça tabi olunmuştur. Sahabenin görüşleri bize kendi görüşümüzden daha hayırlı olmakla beraber, sünnet olmadığı da kesindir. Fakat sünnete aykırı da olmaz.⁶³

Şafii, önce nususun arap diline göre manasına, sonra icmanın nerede olduğuna bakar. Daha sonra sahabe kavli ve kıyasa yönelir. Bu yönüyle daha çok zahir ulemasıdır. Nitekim Hukukda batundan çok kanunun maddi yönüne bakar. İstihsanı da zaten bu sebepten nehyetmiştir. Çünkü o gizli olması sebebiyle net olmayan maksatlara itibar etmemiştir. Gerçi İslam Hukuku'nun zahire itibar ettiği bir gerçektir. Fakat Şafii biraz ileri gitmiştir.⁶⁴ Bunda o devirdeki felsefi ve batını Şia hareketlerinin, hatta Havariç gibi diğer sapmaların tesiri olabilir. Bu haliyle Şafii, muhtemelen şeriatı olduğu gibi göstermek istemiştir.⁶⁵

Şafii hadisçilere düşünce itibariyle daha yakın olmakla beraber, delilsiz istihsanı reddetmesi kanaatı daha doğrudur. Böyle düşünüldüğünde onun Hanefi ve Malikilerin istihsanına muarız olamayacağı kanaatı daha ağır basar.⁶⁶

2. Şafii Usulünün Diğerlerinden Farkı

Şafii Medine ehlinin icmamnı⁶⁷ ve istihsanı reddeder. O, Kuran, sünnet ve kıyasa dayanmayan, istihsana dayanmış olur, der. Dolayısıyla müctehit, delilde olmayan fakat hoşuna giden bir şeyi alıyor. Fakat bunun şer'i kaynağı yoktur. Çünkü Allah insanı boş bırakmamıştır. Üstelik ittibanı emrettiği ölçülerde istihsan yoktur. Hz.Peygamber (sas) zihar hadisesinde ne arap örfüyle ne de istihsanla hükmetti. O sadece Şari'in meseleye ait hükmünü bekledi.⁶⁸ Yine kılıç korkusundan müslüman olan birisinin öldürülmesini tasvip etmedi. İstihsana göre aksi gerekirdi. Ayrıca istihsanda zabt ölçüsü olmadığı için herkes kafasına göre bir sonuca varabilir ki bu da şeriate aykırı olur. Yine istihsanın ölçüsü akıldır. Buna kitap ve sünneti bilmeyen de sahip olduğu için, o da yapabilir. Böyle bir sonucu kabulse mümkün değildir.⁶⁹

Tabi bu noktada İmam Şafii'nin isabet ettiğini söylemek zordur. Çünkü bu delili kullananlar mevrid-i nasda ictihada gitmemişlerdir. Yine kitap ve sünneti bilmeyenin istihsanını kabul etmemişlerdir. İslam Hukuku'nu bilen ile bilmeyenin istihsanı arasında ki fark ise açıktır.⁷⁰

Bundan anlaşılan Şafiilerin somut delile dayandıklarıdır. Eğer somut delil yoksa, çıkacak manalarla kıyasa gitmektedirler ki, bu kıyas da yine delillere dönmektedir. Dolayısıyla çıkan bir sonuca ise kabul nazarıyla bakmamaktadırlar.⁷¹

63 Dibülbuğa 325 vd.; Ebu Zehra, Şafii, 301 vd.; 313 vd.

64 Ebu Zehra, Şafii, 313 vd.

65 Şafii, Risale 261.

66 Kılıçer 124, 128

67 Şafii, Risale 533-534.

68 Köksal, İsmail, İslam Hukuku'nda Zihar, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2000 / s. 257. vd.

69 Şafii, Risale, 24, 504.; Ebu Zehra, Şafii 254 vd.

70 Kılıçer, 124, 128.

71 Şafii, Risale, 504.

Fakat Malikiler ve Hanefiler, daha kuvvetli delil çerçevesinde birleşerek istihsan kabul ederler. Mesela Hanefilerdeki istihsanın birisi gizli benzerlikle açık illetin terkedilmesidir ki, kıyas-ı hafi denir. Örneği yırtıcı kuşların artığıdır. Açık kıyas haramlığı gerektirirken -çünkü yırtıcı hayvanların artığı haramdır- gizli illet helal kılar. Bu da kuşlarda salyanın olmayışıdır. Zira asıl haramlık salyadan kaynaklanır. İkinci kısım Hanefi istihsanı ise, kıyastan kuvvetli olan diğer delili tercihtir. Dolayısıyla sünnet, icma veya zarureten bir delille kıyas terkedilir. Malikiler ise istihsanı, delilin örf, icma veya maslahat için terki olarak ele alır. Dolayısıyla istihsan kabul eden bu iki mezhepte konunun ruhuna dönme sözkonusudur. İmam Malik bu manada ilmin onda dokuzu istihsandır, der.⁷² Bu manada istihsan maslahata yakındır. Fakat Malikilerdeki şartı istisnai bir hüküm olarak gelmesi, Hanefilerdeki şartı ise benzerlerine aykırı olarak, yani kıyasa muhalif gelmesidir.

Şafii maslahatı da kabul etmez. Halbuki maslahat; nefis, nesil, din, akıl, mal ve hürriyet⁷³ konusundaki bir zaruretin tercihidir. Fakat ikrar edilmese dahi her mezhebin maslahatı kullandığı bir gerçektir. Bu sebepten Şafii de kati, külli ve zaruri maslahatlara itibar etmiştir. Fakat o bunu kıyasın içinde ele almıştır. Çünkü ona göre kıyas ya asılda, ya da asıldaki benzerliklerde olur ki, bu maslahat manasıdır. Fakat o bunu özel bir delilden çok, hiçbir delil olmayınca başvuru bir tercih gibi ele alır.⁷⁴

Hanbeliler Şafii mezhebinden çok istifade etmiştir. İcma noktasında ise sadece sahabe icmasını kabul ederler. Zahirilerin farkı ise Şafii usulünden kıyası atmaları sayılabilir. Fakat onlar da sadece sahabe icmasını kabul ederler. Halbuki kitap-sünnet ve akla göre hiçbir asrın diğerinden farkı yoktur.⁷⁵

Gazali'ye göre İmam Şafii mürsel hadisi kabul etmeyerek Hanefi ve Malikilerden ayrılmıştır.⁷⁶ O Şafii hakkında bu görüşü tercih eder.

C. HANBELİ MEZHEBİ

Ahmet b. Hanbel hicri 164'te Bağdat yakınlarında doğmuş, hem muhaddis hem de fakihdir. Mezhebi Şafii'ye yakındır. Zira o da haber-i vahidi şartsız kabul eder ve sahabe kavlini kıyasa tercih eder. Devrinde Me'mun'un 15 yılı halk-ı Kuran noktasındaki görüşünü kabul etmediği için büyük sıkıntılara düşmüştür. Hicri 241 yılında vefat etmiştir.⁷⁷

Dört büyük sünni mezhebin imamı içinde usul ve fetvalarını yazmaktan en çok çekinen zat Ahmed b. Hanbel'di. O hadisleri toplayıp tasnife önem vermekteydi ve bunu gaye edinmişti.⁷⁸ Dolayısıyla hanbeli mezhebi usulden çok rivayetlerle gelişti.

72 Ebu Zehra, Şafii, 290-293; Atar 70-74; Dibülbuğa, Eserü'l-Edille, 119 vd.

73 Hürriyetin de İslam Hukuku'ndaki temel maksatlardan birisi olduğu konusunda bkz.: Köksal, 291.

74 Ebu Zehra, Şafii, 299-300; Şafii, Risale, 205 vd.

75 Gazali, Mustasfa, 1/189; Ebu Zehra, Şafii, 331-332.

76 Müstasfa 1/169.

77 Hudari, Muhammed, Tarihü't-Teşrii'l-İslami, Daru'l-Kalem, Beyrut 1983, s. 191-192.

78 Karaman, İctihad, 148; Koca, Ferhat, Hanbeli Mezhebi (İslam Ansiklopedisi), TDV Yay., İstanbul 1997, s. 15/525 vd.

Fakat buna rağmen öncelikleri vardı. Mezhebi de talebeleri kanalıyla şekillendi.⁷⁹

1. Hanbelî Mezhebinin Usulü

İbni Hanbel'in görüşlerini ve fetvalarını dayandırdığı beş temel vardır. Birincisi nasslardır. Bunlarda bir açıklık bulunursa başka görüşe itibar etmezdi. Bu sebeple sahabi fetvaları bundan sonra gelir, sahabi fetvalarında bir tenakuz varsa Kuran ve sünnete en yakın olanı alırdı. Dördüncü sırada ise, eğer terkettirici bir sebep yoksa mürsel hadislerle başvururdu. Kıyası ise sadece zaruret durumunda kullanırdı.⁸⁰

a- Kuran ve Sünnet: İbn Hanbel nas olarak Kuran ve sünneti beraber ele alırdı. Çünkü ona göre sünnetin varlığı Kur'anı açıklamak içindir. Öyleyse aynı mertebededir. Hatta nihai hükmü kendisi tayin ettiği için Kur'an hakimdir. Zira muhtemel görüşlerden hangisini tercih edeceğimizi ve zahiri manaları nasıl anlayacağımızı bize sünnet öğretmektedir. Mesala nikahlanacaklar konusunda "Bunların dışındakiler size helaldir."⁸¹ ayetinden hala ve kızkardeşi sünnet istisna etmiştir.⁸²

Mezhepte eser fıkhı hakim olduğu için, reyicilerin aksine haber-i ahadla bile Kuran tahsis edilebilir. Bu açıdan sünnet bu mezhepte ikinci delil olmaktan çok, birinci delilin ikinci yarısı gibidir. Tabiki bu, Kuran'ı birinci asıl kabul etmeye mani değildir. Çünkü sünnetin bu önemi. Kuran'ın beyanı ile ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten sünnetin açıklamasına müracaat edilmeden Kuran'a ittiba edenler hem saparlar, hem de saptırırlar.⁸³

Mürsel hadisleri zayıf kabul ettiği için sahabe fetvalarını ona tercih etmiştir. Çünkü bu hadisin senesinde kopukluk veya sahabinin atlanması söz konusudur. Ama normal şartlarda sünneti ancak daha kuvvetli bir sünnetle terkederdi. Kabul şartlarını taşırsa zayıf hadisleri de alırdı. Şartları ise ravinin yalancı olmaması ve hadisin genel bir kaideye uymasındı. Yine ihtiyatlı yaklaşır ve onları irikadi konularda kullanmazdı. Zira hadisin zayıf olduğunu söyler, bununla beraber doğru olma ihtimalini düşünerek ittiba eder ve "Bana reye uymaktan daha iyidir." derdi.⁸⁴

b- Sahabi Kavli: İbn Hanbel sahabi kavil ve fetvasını mürsel ve zayıf hadise tercih ederdi. Bunda ihtilaf yoktur. Ayrıca bunları ikiye ayırırdı:

1. Sahabenin arasında ihtilaf ettiği bilinmeyen görüşler. Bunu kabul ederdi. Fakat bunu Şafii gibi öylece kabul eder ve Hanefiler gibi sahebe icmaı demezdi.

2. İhtilafı kavilleri ki Kuran ve sünnete yakın olanını tercih ederdi. Tabi ki bu itibar Kuran ve sünnette açıklık olmadığı zamanlara mahsustur. İhtilafı olmasına

79 Karaman, Hayreddin, İslam Hukuk Tarihi, Nesil Yay., İstanbul 1989 s. 191.

80 İbn Kudame, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, Ravdatü'n-Nazır ve Cümnetü'l-Menazır Fi Usulü'l-Fikhi Ala Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Mektebetü'l-Mearif Riyad-1404/1983, s. 1/323.

81 Nisa 24

82 İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 1/328.

83 İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 1/328.

84 Ebu Zehra, Muhammed, Ahmed b. Hanbel-Hayatuhu ve Asrulu - Arauhu ve Fikhuhu. Daru'l-Fikril-Arabi, s. 216 vd, 255; İbn Kudame 1/323-324.

rağmen, ihtiyatla ameline bakılarak tabii fetvasıyla amel ettiği de söylenebilir.⁸⁵

c- İcma: Yine Şafii gibi, hilafı bilinmeyen meselelerdeki icma iddiasını reddederdi. Fakat nas bulunca ona yapışır, böylece naslara muhalefetten uzak kalırdı. Yalnız icmayı red gibi bir görüşü de yoktu. Bununla beraber Medine’de toplanmaları ve bilinmesinin kolay olması sebebiyle sahabe icmasını kabul ederdi. Sahabe dışındakilerin ise dağınık olmaları sebebiyle icmalarını bilmek kolay değildi. Yine de hilafı bilinmeyen görüşleri kıyastan üstün ve naslardan aşağı olarak değerlendirirdi.⁸⁶

d- Kıyas: İbn Hanbel kıyası kullanmıştır. Bu durum kitap, sünnet, icma ve sahabe kavline sonra da olsa farketmez. Zira sahabe de kıyası kullanmıştır. Fakat bunu zaruret anına münhasır kılardı. Buna mecburdu. Çünkü olaylar yenilenmekteydi.⁸⁷

e- İstishab: İbn Hanbel’in en çok kullandığı delillerden birisi de istishaptı. Mevcut halin devamıyla hükmün devamı manasına gelen istishab, istinbat açısından kuvvetli bir delil sayılmaz. Bu sebepten bir başka delile çakışınca düşer. Fakat onun kıyası az kullanması, örf ve istihsanı kullanmaması bunu çok istimaline bir sebep olmuştur.⁸⁸

f- Istislah: İbni Hanbel maslahat-ı Mürseliye de delii olarak kullanmıştır. Hanbeliler siyaset-i Şer’iyye gereği, içtimai faydası varsa maslahatı çok kullanırdı. Casusun öldürülmesi, Ramazan’da içki içene artı had cezası vs... bunlardandır. Fakat maslahatta Şariin maksadına ters düşmemeyi, akli selime uymasını ve zaruri bir ihtiyacı şart koşarlardı. Bu noktada aşırı giden hanbeli fakih Tufiydi. Çünkü o maslahatı nasların önüne geçirmiştir.⁸⁹ Tabi ki herkesin kafasına göre doğru olanı uygulayıp nasları arka plana atması, İslam Hukuku’nda ne denli kargaşa çıkarır, tahmin edilebilir. Değişik izmlerin asrımızdaki çarpışmaları buna misaldir. Tufinin Şii olma ihtimali de vardır. Bu hareketiyle, onlarda mevcut olan ve hala devam eden nesih ve tahsis fikri⁹⁰ Hanbeli görüşü içinde ve maslahat perdesi altında ehli-sünnet arasına da sokulmuş olabilir.⁹¹

g- Zerai: Zerai de bu mezhebin delilleri içindedir. Zira ahkam-ı şer’iyye incelendiğinde bir emrin vesilesinin de farz olduğu ve yine nehyin vesilesinin de yasak olduğu gözlenir. Bu açıdan bakınca İslam Hukuku’nun ahkamı makasid ve vesail olarak ikiye ayrılır. Tabii olarak vesail daima makasidde tabidir. Dolayısıyla kötülüğe sebep olan vesailin önlenmesi sedd-i zerai, iyiliğe sebep olanın da önünün

85 İbn Kudame, Ravdatü’n-Nazır, 1/403, 406.

86 Şevkani, 77 ; Ebu-Zehra, İbn Hanbel 258 vd.

87 İbn Kudame, Ravdatü’n-Nazır, 1/328-330, 2/229 vd.

88 İbn Kudame, Ravdatü’n-Nazır, 1/392-394

89 Görüşleri için bkz.: et-Tufi, Necmüddin Ebu’r-Rabi’ Süleyman b. Abdülkavi b. Abdülkeri (716), Risale fi’l-Maslahat, Talik: Cemalüddin el-Kasmi, el-Matbaatü’l-Ehliyye, Beyrut-1334, s. 36. vd.

90 Beda fikrinin bir uzantısı olan bu inanca göre Allah, maslahata uygun tarzda ızhâr ettiği şeyi sonradan imha edip farklı bir tarzda sunabilir. “Allah dilediğini imha eder, dilediğini de sabit bırakır.” (Ra’d 39) ayeti bunu gösterir. Böyle bir inanış Şii İmamilerde vardır. (Fığlah, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yay., İstanbul 1990, s. 164-165.)

91 Ebu Zehra, İbn Hanbel, 302 vd., 326; İbn Kudame, Ravdatü’n-Nazır, 1/411 vd.; Köksal, Teğayyüru’l-Ahkam, 49-50

açılması feth-i zeriadır. Ayrıca, zatında kötü olan bir vesileyle hayra gitmenin olmayacağını da belirtmek gerekir.⁹²

İbn Hanbel'in hadis ve eserdeki çok rivayeti fakih olmadığı noktasındaki yorumlara sebep olsa da, kıyas imkanına sebep olan bir fıkıh zenginliğine de yol açmıştır. Çünkü fakihin İslamî kaynakları bilmesi güzeldir, zira hem hadisler, hem sahabe fetvaları, hem de tabii görüşleri birer kaynaktır. Fakat bunlara nas gibi bağlanması yine yorumların önünü tıkar. Gerçi kesin olarak hiçbir zaman Hanbeliler içtihadın kapandığını söylememişlerdir. Fakat belli bir daralma da kendiliğinden hissedilince, İbn Teymiyye ve talebeleri tekrar mutlak içtihad girişiminde ve çağrısında bulundular. Bu hareket mezhebi genişletse de, her devirde Kuran ve sünnete dönüş çağrıları, bütün mezhep fakihlerince benimsenmiştir. Bu sebepten genişleme sınırlı kalmıştır. Fakat nas olmadığı yerde içtihadı sonuna kadar kullanmışlardır. Bu noktada, hadis ve eser yoluyla direkt Peygamber (sav)'e uyma düşüncesi fikir serbestisi de oluşturmuştur. Zira metot olarak imamlarına uysalar bile, hangi noktada Hz. Peygamber (sav)'den ayrıldıklarını her zaman görmüşlerdir.⁹³

2. Hanbelî Usulünün Diğerlerinden Farkı

Hanbelî mezhebi daha çok vaki'dir. Yani olmayan hadiselerle çözüm aramaz. Bu İbni Hanbel'in selef ve eser görüşüne dayanmasından ileri gelir. Takdîrî yön ise öncelikle Hanefî, ikinci sırada Şafî mezhebinde vardır. Ayrıca İbni Hanbel eserde cevabı olmayan hadiselerle, ona en yakın şekilde cevap verirdi.⁹⁴

Zaman olarak önce gelen imamlar mürsel hadisi kabul etmişlerdir. Ebu Hanife, Malik, Evzai, Süfyan b. Uyeyne bunlardandır. Şafîi kabulde sertleşmiş. İbn Hanbel ise onu kabul etmemiş, sahabe fetvasını ona tercih etmiştir. Bir noktada zayıf hadis gibi görmüştür. Zaten o zayıf hadisi ravisi yalancı değil ve genel bir kaideye uyarı kabul ederdi. Yine ahad hadis sahihse kabul eder ve kıyasa tercih ederdi. Fakat Ebu Hanife ve Malik kıyası bazen ahada tercih etmiştir. Şafîi ise İbn Hanbel gibi davranmıştır.⁹⁵

Her imamın yetiştiği çevre ve ders aldığı şeyhinden etkilenmesi bir gerçektir. İmam-ı Azam'ın Irak fikhından ve yine kısmen Mekke fikhından, İbn Mesud, İbrahim Nehai ve Hammad'dan etkilendiği bir vaki'dir. İmam Malik ise fukahayı seb'adan, İbn Şihab ve Rabiatürrrey'den etkilenmiştir. İmam Şafîi ise Süfyan b. Uyeyne'den hadis almıştır. Sonra Malik'in fikhını öğrenmiştir. Daha sonra İmam Muhammed'den Irak fikhını da aldı ve kendine göre bir yol tuttu. İbn Hanbel ise Hz. Peygamber (sav) den ve ashabından gelen bütün fikhî yollara vakıftı. Sonra

92 İbn Kayyımî'l-Cevziyye, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir, Eyyub (751), İ'lamü'l-Muvakkûin An Rabbilalemin, Daru'l-Kitâbil-Arabi, Beyrut-1416/1996, s. 3/9.

93 Ebu Zehra, İbn Hanbel, 376 vd.; İbnü'l-Kayyım, 3/248 vd.; İbn Teymiyye, Ahned, el-Fetava, Tertip: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Daru Alemi'l-Kütüb, Riyad-1412/1991, s. 19/260 vd.

94 İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 1/328.

95 İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 1/403-406.

Şafii'den ders almıştır.⁹⁶

Sahabe arasındaki ihtilaf edildiği bilinmeyen konulara Hanefiler sahabi icmaı derken, Hanbeliler öylece kabul edip bir şey dememiştir. Ama dört mezhepten hepsi de sahabe kavline itibar etmiştir ve almıştır. Yalnız alış şekilleri değişiktir. Mesela Şafii sahabi görüşüne onun içtihadı olarak bakar ve kendi içtihadına tercih ettiğini söyler. İmam Malik ise sahabe kavlini sünnet olarak görür. İmam-ı Azam da sahabe görüşünü içtihatları olarak değerlendirir. Bu sebepten kıyasla anlaşılacak konularda onlara yer verir. İbn Hanbel ise kitap ve sünnetten sonra ikinci kaynak olarak değerlendirmiştir. Çünkü sahabe Hz. Peygamber (sav)'e çok yakındı. Şia ise sahabi kavlini reddetmiştir. Şevkani de aynı görüştedir. Böylece bu noktada cumhur-u fukaha ve Ehl-i sünnete muhalefet ederler. Bu noktada Şevkani "Uyulacak peygamber tektir." sözüyle meşhurdur.⁹⁷

İcma konusunda İbn Hanbel Şafii'ye benzer ve hilafı bilinmeyen konulara icma demekten çekinir. Kıyası ise, ne Zahiriler gibi reddetti, ne de Hanefiler gibi çok kullandı! Sayısız olaylara hüküm verme noktasında orta bir yol tuttu. Şafii gibi zaruret anında kullandı. Hanefiler asıl ve fer' arasındaki ortak illet sebebiyle kıyası hükmü ortaya koyarken hikmet veya vasf-ı münasibi ayırmaktadır. Çünkü hikmet munzabıt değildir. Hanbeliler ise kıyasa celb-i menafi ve def-i mefasid açısından bakıp hikmeti asıl kabul etmektedirler.⁹⁸

Sünni mezheplerden Hanbeliler ve Şafiiler istishabı çok kullanmışlardır. Hanefiler ise bunu en az kullanan bir mezheptir. Malikiler ise orta yolu tutmuşlardır. Şia ise Hanbeli ve Şafiilerden de çok kullanmıştır. Hanefilerin kıyas, istihsan ve örfü delil olarak kullanması bu noktadaki az kullanıma sebep olmuştur. Malikiler ise bunları belli bir nisbette kullanmışlardır. Dolayısıyla reye başvuranlar istishaba ihtiyaç duymamışlardır. Bu açıdan Zahiriler istishaba mecburdu. Nisbeten Şafiiler de kullandı. Zira onlar da maslahat, istihsan ve zeriayı bir delil olarak reddetmişlerdir.⁹⁹

Zeriayı en çok kullanan İbn Hanbel ve Malik, en az kullanan ise Şafii ve Ebu Hanife'dir. Yalnız Şafii zeriayı kullanırken zahire göre hareket etmeyi temel prensip kabul ederdi. Ortaya çıkmayan niyetleri düşünmezdi. Çünkü ona göre gaybı Allah'a havale etmek gerekir. İbn Hanbel ve Malik ise sebep ve neticeye beraber bakar. Bu mücerret bakış neticesi bir haram görüyorlarsa o yolu kapatırlar. Şafii ise niyet ve sonuca önem vermez ve haramlığa sebep kılmaz. "Öldürmek için kılıç alanın alış verişine sahih olarak bakarız" der. Halbuki niyeti bozuk, sonuç ise haramdır. Bu sebepten İbn Hanbel ve Malik fitne anında silah satışı yasaklar.¹⁰⁰

Hanbeli mezhebi vakîi olmak yönüyle kısmen Maliki mezhebiyle benzeşir. Yine geleceğe yönelik olmadık olaylara kaide konmadığı için etbaları kendilerini hür hissetmişlerdir. Ama Hanefi ve Şafii mezhepleri hiyel ve meharice başvurmak

96 Ebu Zehra, İbn Hanbel 211 vd., 256; Karaman, İslam Hukuk Tarihi, 191.

97 İrsadü'l-Fühul, 214; Ebu Zehra, İbn Hanbel, 258, 266.

98 İbn Teymiyye, 20/504, 538-539

99 İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 1/392-394; Dibülbuğa, Eserü'l-Edille, 188 vd.

100 Ebu Zehra, İbn Hanbel, 277 vd., 399; İbnü'l-Kayım, İlamü'l-Muvakkîn, 3/120 vd.

zorunda kalmıştır. Çünkü mezhep büyüklerinin sözlerini bir tarafa atamamışlardır.¹⁰¹

Hanbelilerin pratikte örfe göre hüküm vermeleri, mezhebi Maliki ve Hanefilere yaklaştırmıştır. Yine bu tatbikatı kolaylaştırıp, helal dairesinde insanlara uygun fermalara sebep olmuştur. Yalnız İbni Hanbel'in eser ve rivayet bilgisi, sahabi ve tabii görüşlerine vukufiyeti, farazi ve takdiri yorumlara Hanefilerde olduğu gibi ihtiyaç bırakmamıştır.¹⁰²

Hanefi ve Şafii mezhebinde usul çok kuvvetli ve asırlarca kullanılabilir olduğundan, mezhebi taklid ve tefri' oldukça hakim kalmıştır. Ama Hanbeli mezhebinde ve kısmen Malikilerde hadis ve esere bağlılık daha kuvvetli olduğundan, bir süre sonra İbn Teymiyye gibi mutlak icthada kapı açan fakihler yetişmiştir. Buna rağmen İbn Hanbel'e bağlılıklarını da inkar etmişlerdir. Yine Hanbeli fakihler hiçbir devirde icthad kapısının kapandığını söylemedikleri gibi, Kuran ve sünnete dönmeyi söyleyenler de onlar olmuştur.¹⁰³ Dolayısıyla nas olmadığı yerde icthadı sonuna kadar kullanmışlardır.

İbn Hanbel'in sultadan (idare) uzak oluşu etbaini de uzaklaştırmıştır. Malikiler'in Endülüste, Hanefilerin Irak'ta, Şafililerin Eyyubilerle Mısır'da resmi mezhep oluşu gibi bir durumla onlar karşılaşmadılar. Fakat günümüzde Suudi Arabistan'da ve neşriyatlarıyla pek çok yerde etkilidirler.¹⁰⁴

Hanbeli usulü tamamıyla Selefî sayılır. Onlar nasıl yapmışsa, bu mezheptekiler de öyle yapıyorlar. Bu noktada rivayet ve haberlere çok dayanmaları, İbn Haldun'a göre mezhebe tabi olanları azaltmıştır. Daha da ötesi, olmadık olaylara çözüm bulunmaya girişilmemiştir. İbn Hanbel bunu bir ibtila kabul etmiş ve "Emrettiğime uyunuz ve yasakladığımdan kaçınınız. Sizden öncekilerin helaki çok soru sormalarındandır."¹⁰⁵ hadisini söylemiştir.¹⁰⁶

Fakat her asrın müctehitten hâli olmayacağını düşünen Hanbeliler, icthad ve tahriç yolunu kapatmamışlardır. Hadis ve eser kanalıyla direkt Hz Peygamber (sav)'e bağlılıkları ise gerekli yerde imamlarına ittiba etmemeyi sağlamış ve geniş bir fikri serbestiye sebep olmuştur.¹⁰⁷

E. DÖRT MEZHEPLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

İlk dönemlerde Sünni mezhepler arasında önemli farklılıklar vardı. Fakat karşılıklı ve devamlı olan kendi içindeki tartışmalar sebebiyle, zamanla birbirlerinin tesiri altında kalmışlardır. Metot farkı bir tarafa bırakıldığı takdirde,

101 Karaman, İslam Hukuk Tarihi 191.

102 İbnü'l-Kayyim, İ'lamü'l-Muvakkîn, 3/5 vd.

103 Ebu Zehra, İbn Hanbel, 370 vd, 405; İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır, 2/437 vd.; İbnü'l-Kayyim, İ'lamü'l-Muvakkîn, 2/164.

104 Koca, 15/531 vd.

105 Nesai, Hafız Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, es-Sünen, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, Kitabu'l-Hac, Babü Vücuti'l-Hac, s. 5/110-111.

106 Ebu Zehra, İbn Hanbel 327 vd, 365-367.

107 Kılıçer, 61 ; Ebu Zehra, İbn Hanbel, 396, 407-408

esasta tamamıyla birbirlerine benzerler. Zira hepsi Kuran ve sünneti delil olarak kabul eder. Şayet bu kaynaklar ilgili konuda net bir hüküm ifade etmiyorsa veya deliller arası tearuz sözkonusuysa, o zaman beşeri unsur kendi rolünü oynamaya başlar. Bu keyfiyette iki kaynak daha meydana gelmiştir. Bunlar icma ve kıyastır. Fukahanın kaide oluşturmasına bağlı olan bu husus, çeşitli mekteplere mensup hukukçular tarafından muhtelif temellere oturtulur. Bununla beraber hepsi; istihsan, ıstıslah ve istishap gibi sadece usulleri hususunda nüanslara sahip, yalnız maslahat-ı ammede ittifak eden ve kuru bir mantıktan öte âli bir ittifak içindedirler.¹⁰⁸ Yine dört mezhebin hepsi de sahabi kavlini bir delil olarak almıştır.¹⁰⁹

Konuya usûl kaynakları açısından bakılırsa, Hanefî ve Şafîî usul-ü fıkh kitaplarının çok olduğu görülür. Buna kıyasla Maliki ve Hanbelîlerinki daha az sayılır. İbn Haldun da Mukaddime'sinde bu hususa işaret etmiştir. Fakat sonradan ve daha çok diğer mezheplerle kendilerinin farkını izah sadedinde hem Maliki hem de Hanbelî usul kitaplarında çoğalma olmuştur.¹¹⁰

II. Şİİ MEZHEPLER

A. CAFERİYE MEZHEBİ

Muhammed Bakır ve Cafer Sadık Medine'de yaşamışlardır. Cafer Sadık'tan sonra İsmail'i imam sayanlar İsmailiye'yi, Musa Kasım'ı imam sayanlar ise İmamiye'yi oluşturdu. Irak'ta pek çok İmami vardır. Necef'te Hz. Ali'nin cesedinin olması, orayı önemli bir merkez haline getirmiştir. Yine Hüseyin'in kabrinin olduğu Kerbela'da önemli bir merkezdir. Ayrıca Irak'ta bulunan Kazımiye şehri de bir merkezdir. Çünkü Musa Kazım ve torunu Muhammed Cevad b. Ali er-Rıza'nın kabri oradadır. Yine Bağdat civarındaki 12. İmamın kayb olduğu Samra önemli bir merkezdir. Ali Rıza'nın kabri olan Tus ise İran'dadır ve o muhitte önemli bir yer kabul edilir.¹¹¹

Caferiye'de 12. İmamdan sonra masumiyet kalkmıştır. Fakat İsmailiye'nin hiç değilse bir kolunun ruhani önderlerinde olağan üstü nitelik hala devam etmektedir.¹¹²

Caferiye mezhebi 12 imama dayandığı için yaklaşık 225 yıl gibi bir süreyi kapsıyor. Dolayısıyla bu uzun süre içindeki nakiller geniş bir fıkhî kaynak oluşturuyor. Nakillere dayanan Ahbarî azınlık gaybet döneminde içtihat yapmasa

108 Hamidullah, 74-75; Dibülbuğa, Eseru'l-Edille, 281-282

109 Cafer, Muhammed Abdülhamid, Akvalü's-Sahabe Beyne Masadirü't-Teşrii'l-İslami, Mecelletü'l Müslimi'l-Muasır, sayı 17, 1339/1979, Beyrut-Kuveyt, s. 145 vd.

110 Hamidullah, 75-76.

111 Ebu Zehra, Muhammed, el-İmamü's-Sadık-Hayatuhu ve Asruhu, Arâuhu ve Fıkhuhu, Daru'l-Fikri'l Arabî, s. 543-545; Ebu Zehra, Zeyd, 431

112 Hatemi, 85.

da, yeni olaylara yeni çözümler getirmeyi amaçlayan ve çoğunluk olan Usuliler mezhebi canlı tutuyor. Dolayısıyla Cafer Sadık'tan gelen taklidi men rivayetine göre içtihat kapısı sürekli açıktır. Aynı zamanda mezhep içerisinde ölenin taklidi olamaz. Dolayısıyla müçtehit kendi görüşünü söylemelidir ve başkasının görüşünü nakletmemelidir. Furuda taklidi caiz görenler olsa bile, usulde yine bir azınlık dışında taklidi men söz konusudur. Kadere imanı da hepsi kabul eder.¹¹³

İmamlar masum olduğu için müçtehit sayılmazlar. Fakat ondan sonra gelenler meseleleri müstakil olarak ele alıyorsa müçtehid sayılabilir. Yalnız içtihat seviyesi için; Arapçığı bilmek, ilm-i kelamı bilmek, nasih-mensuh, âmm-hass, sünnet, imam kavilleri, mezhep içindeki icmaları ve hilafi noktalarını bilmek şarttır. Bu şartlardaki müçtehitlere mutlak, bundan bir derece aşağı olup açılan usullere göre yürüyenlere de müntesip denir.¹¹⁴

Caferi mezhebi dört özellik sebebiyle büyümüş ve canlı kalmıştır:¹¹⁵

- a) Mezhep içerisinde içtihat kapısının açıklığı.
- b) Mezhepteki rivayetlerin çokluğu ki, güvenilirse aynı konuda farklı rivayetlerle de amel edilebilir.
- c) Mezhebin Çin'den Avrupa'ya geniş bir alana ve tabii-iktisadi-içtimai-psikolojik yönden farklı milletlere yayılmış olması.
- d) Mezhep içinde kendini ilme veren ve yeri gelince de mezhep üzere taassup yapan çok alim olması.

İran'da Safevi devleti, Irak ve İran'da Büveyhiler, Musul ve Şam'da Hamdaniler; Mısır-Mağrip-Şam ve Hicaz'da Ubeydiler döneminde Şia idaredeydi ve ekser alem-i İslam onların yönetimindeydi. Sonra Endülüs, Horasan, Maveraünnehir, Afganistan, Hint, Bahreyn ve Semerkant'ta yayıldı. Mısır'daki Fatimi tesirini ise Salahaddin-i Eyyubi kıldı. Yine Lübnan'da varlardır. Hicri 83'te kurulan Kum'da İran'da önemli bir merkezdir. Endonezya, Nijerya, Somali ve Senegal'da çoğu İsmaili de olsa, bunlardan olan Şiiler de vardır. Yemen'de ise azlardır. Fakat bütün buna rağmen genel olarak müstümanlar içerisinde azınlığı oluştururlar.¹¹⁶

1. Caferiye Mezhebi Usulü

Caferi mezhebindeki fıkıh kitapları rivayet ve fıkıh olmak üzere ikiye ayrılır. Mezhebin aslını oluşturan fıkıh, Cafer Sadık'tan nakilleri içerir. Bunlar Kafi, Men La Yahduruhu el-Fakih, Tehzib ve İstıbsar'dır. Kafi en eski olanıdır ve Ebu Cafer Muhammed b. Yakub'a (329) aittir. Men La Yahduruhu'l-Fakih ise 381'de Rey'de ölen Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Babaveyh el-Kummi'ye aittir. Kendisine Şeyh Saduk da denir. Tehzib ve İstıbsar ise 460'da vefat eden

113 Zeydan, Abdülkerim, İslam Hukukuna Giriş, Çev.: Ali Şafak, Kayıhan 9., İstanbul 1985, s. 264-268.

114 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 530 vd.

115 Sadi, Muhammed Bakır, Ilmu'l-Usul, Daru'l-Kütübi'l-Lübnani-Deru'l-Kütübi'l-Mısri, Beyrut-Kahire, 1980, s. 2/175-177.

116 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 541 vd.

Muhammed b. Hasan et-Tusi'ye aittir. Tabi sonradan başka kitaplar da yazılmıştır.¹¹⁷

Mezhep içerisindeki ahkâmın aslı Kuran'a aittir. Hadisler ona döner. Dolayısıyla Kuran hadisten önce gelen bir delildir. Diğer deliller ise akıl ve icmadır. Kıyas ise reddedilir. Çünkü din kıyas yapılırken yok olur. Akıla itibar ise nakil olmayınca geçerlidir. Fakat buna rağmen nakille yetinenler de vardır.¹¹⁸

Genel olarak bütün imamlardan ve özellikle de Cafer Sadık'tan yapılan nakiller makbûldür. Bunlar Kuran'ı tefsir ve umumunu tahsis eder. Çünkü onlar imamlıkları gereği bu bilgiye haizdirler.¹¹⁹

Sırasıyla dellilleri:

a. Kuran-ı Kerim: Bütün mezhepler gibi İmamiye'de de ilk delildir. Ona uyanlar kabul edilip, aykırı olanlar reddedilir. Hadisin kabul edilme şartı ise yine Kuran'a uygunluğudur. Eğer iki hadiste tearuz olursa, kendisine Kuran ve sünnetten şahit olan alınır. Kuran'dan hüküm çıkarmak için nasih ve mensuhu, Amm ve hâssı, yine Arap dilini iyi bilmek gerekir.¹²⁰ Fakat onun batın ve müteşabihini sadece imamlar bilebilir. Her asrın imamı yetkili mercidir ve açıklaması gerekeni beyan eder. Tabi gizlemesi gerekeni de açıklamaz. Bu noktada imamların peygamberlerden farkı sadece vahiy almayışılarıdır. Fakat onlar Kuran'ın her asra bakan yönünü yer ve zamanı gelince açıklarlar.¹²¹

b. Sünnet: İsna Aşeri İmamlar sünnet konusunda ikiye ayrılırlar. Bir kısmı sadece onla yetinir. İkinci gurup ise Cafer-i Sadık'ın da tavsiyesine uyarak, imamın gaybeti anında içtihat yaparlar. Birinciler Ahbari, ikinciler Usulidir. Kuran ve sünneti inkar edenleri kafir, imamların sözünü inkar edenleri de fasık kabul ederler. Fiskla beraber iman olabildiğinden onlar kafir değildir.¹²²

Mütevatir hadis kati ilim ifade eder. Yalnız bu ilim ya zaruri veya istidlalidir.¹²³ Haber-i ahad ise masum tarafından rivayet edilmekteyse ilim, aksi halde zan ifade eder. Fakat yine de amel gerekir ki, bu görüş cumhura benzer sayılır.¹²⁴ Hadis rivayetinde ise hem ravinin hem de rivayet edilen şahsın imami olması şartı aranır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den gelen Ehl-i sünnet rivayetlerini kabul etmedikleri gibi, imamı olmayanın kendi imamlarından yaptığı rivayeti de kabul etmezler. Çünkü imamiye dışındakiler müslim olsalar bile mümin değildirler.¹²⁵ Mümin

117 Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, 267-268.

118 Fiğlalı, 166-167.

119 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 260 vd. 288.

120 Muzaffer, Muhammed Rıza, Usulü'l-Fıkıh, Daru'n-Numan, Necef-1386/1967, s. 3/51.

121 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 290 vd., 355; Kılıçer 60-61.

122 Muzaffer, 3/61 ; Ebu Zehra, Cafer Sadık, 357-358; İlhan, Avni, Şiada Usulüddin (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 428.

123 Sübhani, Cafer, Usulü'l-Hadis ve Ahkamuhu fi İlmî'd-Diraye, Mütessesetu'n-Neşri'l-İslami, Kum 1918, s. 23 vd.; Muzaffer 3/67

124 Muzaffer, 3/69; Sübhani 39.

125 Sübhani, s. 132. Ehl-i sünnet ve diğer mezheplerin rivayetine bazı şartlarla zaruret zamanında uyulabilir, diyenler de olmuştur. (Sofuoğlu, Cemal, İmamiyenin Hadis Anlaşısı (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 274-275.)

olmayanlar ise fasıkırlar.

Eğer iki hadis muarız ise Hanefiler gibi fakihin rivayetini seçmezler. Çünkü anlamadan rivayet de mümkündür, derler. Eğer ravi Arapçığı iyi biliyorsa manevi rivayeti de kabul ederler. Senedin ise Peygamber (sav) e ulaşması şart değildir.¹²⁶ Sadece Peygamber (sav)'in mürselini değil, imamlarınkini de kabul ederler. Fakat bunlarda muaraza olmaması şarttır.¹²⁷

İmamiye içinde hadis; sahih, hasen, müvessak ve zayıf olarak dört mertebeye ayrılır. Sahih şartları tam olan, hasen ravisinin adaletinde belirsizlik olan, müvessak ise İmami olmayanın senette olduğu hadistir. Onların dışındakilere de zayıf denir.¹²⁸

Kuleyni'deki rivayetlerin çoğu Cafer Sadık'ta biter. Bunların pek azı Hz. Peygamber (sav)'e ulaşır. Kuran'da eksiklik olduğuna ait rivayet de ona aittir. En muteber hadis kitabı olmasına rağmen, kendilerinin de güvenemedikleri haberleri taşır. İkinci sıradaki hadis kitabı ise Şeyh Saduk'un Men La Yahduruhu'l-Fakih'idir. Şii kitapları genelde 12. İmamın gaybetinden sonra yazıldığı için, Sünnilere göre 100 yıl kadar daha geçtir. Tusi'nin Tehzib ve İstıbsarı ise üç ve dördüncü sıradadır.¹²⁹

Ahbari ekol, yalanı çıkmayan hadisleri zayıf da olsa kabul ederler. Gayeleri içtihadından kaçınmaktır. Fakat Usuliler içtihad ederler. Zaten rivayet şartlarını da onlar koymuşlardır. Hadis olmasa da ona yakın sayılabilecek sahabe fetvası konusunda ise Cafer Sadık uygun gördüklerini alırdı.¹³⁰

c. İcma: Cafer Sadık'a göre icma bir delildir ve inananların ittifak ettiği işleri inkar küfürdür. Fakat imamiyedeki icma sadece İmami olanların ittifakıdır ve bu, imamın gaib olduğu dönemlerde yapılır. Fakat az bir gurup icmayı reddeder. Mezhepteki icma, Gaip İmam'ın görüşünü açıklama sadedinde gerçekleşir. Dolayısıyla icma bir delildir ve her zaman gerçekleşebilir.¹³¹ İcmanın sarîh veya sükuî olması onlara göre farkmetmez. Hatta kardeşler varken dedenin mirasında sahabenin ihtilafı gibi konuları da icmaya koyarlar. Çünkü imamın tercihi çıkmaktadır sonuçta. Eğer mesele ihtiyaç anında açıklanmıyorsa, imamın öyle murad ettiğine hükmedilir. Bu anda bile icma yakın ifade eder. Çünkü imamın sözü net olmalıdır. Reddine dair bir şey olmayan konudaki yeni icmaya mürekkep, sarîh ve sükuî icmaya da basit adı verilir.¹³² Ayrıca onlara göre haber-i vahid bile olsa icma için bir senet olmalıdır. Çünkü müçtehitler ona göre birleşmektedirler.¹³³

d. Akıl: Sırasıyla ilk üç delilden sonra akıl gelir ki, Cafer Sadık'ın bir yolu olduğu kabul edilir. Akıl iki yönde kullanılır:

126 Muzaffer 3/61.

127 Müdirşaneci, Kazım, Dirayetü'l-Hadis, Zemistan-1362, s. 80 vd.

128 Müdirşaneci, 38 vd.

129 Hatemi, 72; Fiğlalı, İtikadi İslam Mezhepleri, 166-167; Sofuoğlu 266 vd.

130 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 254; Sofuoğlu 284.

131 Hatemi 73.

132 Berucerdî, Muhammed, Muhtelefü'l-Usul, İntişarat-Danışgah-ı Tehran, 1341, s. 137

133 Tehrani, Muhammed Cevad Zihni, Tafsilü'l-Fusul Fi-Şerhi Mealimi'l-Usul, İntişarat-ı Hazik, Kum-1366, s. 3/1201 vd.; Ebu Zehra, Cafer Sadık, 363, 444 vd.

- aa. Mücerret aklın eşyanın zatında olan iyi veya kötüyü bilmesi.
ab. Kitap, sünnet ve icmadaki bilgileri kıyas vs. yoluyla işletmek.
Eşya ise güzel ve çirkinlik bakımından üçe ayrılır:

- 1) Güzeldir. dolayısıyla şari emreder.
- 2) Çirkindir. dolayısıyla Şari yasaklar.

3) Neticesine göre güzel veya çirkindir. Mesela öldürme savaşta iyidir, fakat bir masum hakkında kötüdür. Dolayısıyla akıl ikinci yönüyle hüküm koyucu değil, fakat Şari'in (Allah, Resulu ve İmam) koyduğu hükmü ortaya çıkarıcıdır. Bu şartlarda aklın ortaya çıkardığı hükümler ya vacip, ya mendup, ya haram veya mekruh olurlar. Bunlar da kendi içlerinde ayrıca derecelere ayrılır. Şayet akıllar bir noktada karar veremezse kur'a bile çekilebilir.¹³⁴

Aklın mezhep içerisindeki bu derece rol oynaması, bu mezhebin maslahatı bir delil olarak kabul ettiğini gösterir. Bu yönüyle Cafer Sadık Medine ekolünden sayılır. Hz. Ömer'in maslahat usulü ve Malikilerdeki maslahat mantığı onlarda da vardır. Fakat kıyas merkezli düşünen Irak mantığından uzaktır.¹³⁵ Dolayısıyla ondaki rey kıyasa değil de maslahata bina edilir.

e. İstishab: İmamiyede bu delil, mazideki hüküm veya vasfın şu anda da devam ettiğine delalet eder ki, aksine bir delil getirilinceye veya şüphe oluşuncaya kadar öylece devam eder. Dolayısıyla fer'i delillere az dayanıldığı sürece istishab çok kullanılır. İstidlali bütünüyle reddeden ve naslara dayanan Zahirîye ile, kıyası kabul etse de istihsan ve maslahat-ı mürseleyi reddeden Şafiiyye de böyledir. Dolayısıyla kıyası reddedip maslahatı da aklın tahsin ve takbihine bağlayan Caferîye de böyledir.¹³⁶

Zeydiye gibi İmamiye de istishabı beraat-ı asliyye, mülk, hüküm ve hal (vasıf-mevzu) istishabı olarak dörde ayırıyorlar. Buna beşinci olarak icma istishabı da eklenebilir. Beraat-ı asliyye zimmetin bir delil getirilinceye kadar teklifsiz olmasıdır. Mülk istishabı ise, bir delil getirilinceye kadar mülkiyeti ilk sahibinde bırakmaktır. Hüküm istishabı ise, bittiğini gösteren bir delil getirilinceye kadar, hükmün devamını sağlamaktır. Hal, vasıf veya mevzu istishabında ise ya eski hal korunur veya yeni hüküm getirilir. İcma istishabında ise hükmün devamı sağlanır.¹³⁷

f. Kıyas: İleti nasla sabit olmayan kıyası reddediyorlar.¹³⁸ Böylece ortaya çıkan boşluk alanı tamamen mücerret aklın maslahat ölçülerine göre, tahsin ve takbih açısından değerlendirilmektedir. Halbuki kıyası illet-i mansusa olmasa da uygulayanlar, akli asgari nas hükümlerine benzerlikle takyit etmektedirler. Fakat "Ana-babaya öf bile deme"¹³⁹ ayetinde kıyas-ı evlayı kabul etmeyip de daha

134 Ebu Zehra, Cafer Sadık, 482 vd, 496, 506

135 Muzaffer, Usulü'l-Fıkh, 121 vd, 205-260; Ebu Zehra, Cafer Sadık, 479, 499-600.

136 Berucerdı, 159 vd.

137 Tehrani, 3/1523 vd.; Ebu Zehra, Cafer Sadık, 501 vd., 514.

138 Muzaffer, Usulü'l-Fıkh, 186.

139 İsra 23.

büyüğünü yapmamayı kabul etme gibi dolayısıyla kabul durumuna düşmeleri gibi, mefhum-u mahalefeti de kabul etmektedirler. Taklit ve kıyası reddeden nakillerle Cafer Sadık'ın kıyasa ihtiyacı olmadığını kabul eden mezhep, gerekçe olarak kıyasın zan ifade ettiğini ve zanla amel edilemeyeceğini söyler.¹⁴⁰ Fakat aklın geniş sahadan hüküm araması kısmen istihsan ve maslahatı delil olarak kullandıklarını gösterir.¹⁴¹

2. Caferiye Usulünün Diğerlerinden Farkı

Caferi mezhebinin usulünü oluşturan dört kitaptan Kafi Buhariye benzetilebilir. İçerisindeki bilgiler açısından ise Hanefi mezhebinden İmam Muhammed'in kitapları gibi zahirürriyave sayılırlar ve onlara benzetilebilir.¹⁴²

Cafer Sadık'ın sahabe kavlini alması dört mezheple uyuşan bir noktadır. Zahiriyeye'den farkları içtihadı kabul etmeleridir. Onlar ise tüm rey yolun tıkarlar. Ahbari ekol ise içtihadı çekinmesi noktasında Hanbelilere benzetilebilir. Dolayısıyla mezhebin fıkhi rivayet ve içtihad olmak üzere iki kısmıdır.¹⁴³

İmamlar akli dördüncü derecede müstakil delil olarak alırlar. Zeydiler ise sırasıyla bütün deliller bittikten sonra eşyanın aslına bakılır, iyiye alınır kötüye terkedilir, derler. Çünkü onlar istihsan ve maslahat-ı mürsele gibi delilleri kabul ederler ki bunlar kıyası kabulünden sayılır.¹⁴⁴

Caferiye ve Zeydiye'de akıl hakem konumundayken, Mutezile'de bilici konumdadır. Zira onlara göre Allah hiçbir şey göndermese de akıl önünü görebilir. Eşyanın hükmünü bilme noktasında Zeydiye, Caferiye ve Hanefiye bir tarafta, cumhur ise diğer tarafta sayılır. Tabii ki küçük farkları hesaba katmak lazım.¹⁴⁵

Zeydi ve Maliki fıkhi maslahatı bir derece kıyasa kaydırmışlar, hükmün

140 Tehrani, 3/1395 vd., Berucerdı 166 vd; Ebu Zehra, Cafer Sadık, 294-295, 376, 515 vd.

141 Muzaffer 205-206.

142 Ebu Zehra, Cafer Sadık 254, 263

143 Muzaffer, 181; Kılıçer, 60-61

144 Kıyası ölçü olarak tanımayan Hatemi, bu delilde akıl yürütmenin önemli olduğunu, dolayısıyla bu delile "akli delil" ismi verilmesini savunarak, sonucun da delil içinde kabul edileceğini söyler. (İslam Hukuk Dersleri, 74) Böylece Caferilerin koyduğu adı Ehl-i sünnete tercih eder. Buna rağmen farklı mezheplerdeki ayrı iki isimdeki bu delillerin muhtevasını ise aynı görür.

145 Ebu Zehra, Cafer Sadık 433. Hüsün ve kubuh olarak bilinen bu meselede ulema üç görüşe ayrılmışlardır: Birinci grup Mutezile'dir ki, iyilik ve kötülük eşyanın zati sıfatları olarak görürler. Sonuçta Şari Teala'nın iyileri emrettiğine ve kötülerini yasakladığına karar verirler. Hatta bunu zorunlu görürler. İşte bu noktada Meturidiler Mutezileden ayrılırlar ve ikinci grubu oluştururlar. Zira onlara göre teklif iyi ve kötüyi bilmede değil, Allah'ın emir ve yasaklamasındadır. Hanefiler de böyle düşünür. Üçüncü grup olan Eşariler ve cumhur ise, eşyanın zatında güzel ve çirkin olmadığını, Şari Teala emredince güzelleştiğini ve yasaklayınca çirkinleştiğini kabul ederler. Dolayısıyla Mutezile dışındaki cumhur akla teşri yetkisi vermezken, onlar bu yetkiyi vererek cumhurdan ayrılırlar. Bu ihtilaf çizgisinde Zeydiye ve Caferiye de Hanefiler gibi düşünmektedir. İyilik ve kötülük arasındaki eşyanın her iki konumda da kabul edilebileceğini söyleyen Mutezile, emir ve nehye göre sonucun şekillendiğini kabul ederken; diğer mezhepler nihai kararı Şari Teala'nın vermesi sebebiyle her şeydeki hükmü zaten O'na bırakmışlardır. (Bkz: Ebu Zehra, Muhammed, Usulü'l-Fıkıh, Tebliğ Yay., İstanbul; s. 70-75; Taftazani, Mesud b. Umar b. Abdilllah Sa'düddin. Tahkik ve Talik: Abdurrahman Umeyra, Alemü'l-Kütüb, Beyrut-1409/1989, s. 282-283; Muzaffer, 1/216 vd.)

menatını hikmet olarak ele almışlar, illet olarak değil. İmamiler ise akli hüsn ve kubha göre kullanırken maslahata göre düşünmüşler sayılır. Böylece Caferiler, Medine fukahası ve Malikilere yaklaşır. Fakat istihsanı Hanefiye, Malikiye, Hanbeliye ve Zeydiye'nin rağmuna Şefiiler gibi kabul etmezler.¹⁴⁶

İmamiye genel olarak kıyası reddeder, sadece kendi imamlarının görüşüne baş vurur ve sadece Ehl-i beyt tarikiyle gelen rivayetleri kabul eder. İçtihat kapısını ise açık tutarlar.¹⁴⁷ İcmaı ise sadece masum imamın görüşünü ortaya çıkarma olarak görürler. Dolayısıyla bu ümmetin icmaı değildir.¹⁴⁸ Örf isminde bir delil kabul etmeseler bile, siret o manada anlaşılabilir.¹⁴⁹ Akli müstakil bir delil olarak kabul etmeyen Ehl-i sünnet ise, istihsan, mesalih-i mürsele ve kıyas gibi deliller altında benimsemiş olarak görünürler.¹⁵⁰

Netice olarak fıkıhlarında muvakkat nikahı caiz görürler, boşamada ise iki adil şahidi şart koşarlar.¹⁵¹ Ehl-i kitap kadını evlenmeyi yasaklarlar,¹⁵² hastanın boşaması muteber değildir, gibi bazı farklılıkları vardır.¹⁵³ Yine abdestte ayakları yıkamazlar. Sadece mesh ederler. Bundan başka saf ipekle kılınan namazları caiz görürler. Ayrıca toprak veya toprakta biten şeyler dışındakilere secde etmeyi caiz görmezler. Ezan ve kamette "Hayya ale'l-felah" tan sonra "Hayya ala hayri'l-amel" sözünü ilave ederler. Zekatı sadece işlenmiş altın veya gümüşe hasrederlerken (para halinde de olabilirler), bunların dışındakilerden humus verilmesi şartını koşarlar. Zekatı sadece İmamilere verirler. Humusu ise ilgili malların masraflarından sonra kalanın beşte birini alırlar. Bunu altıya bölerek yarısını Gaib İmamın hakkı olarak alırlar. Diğer üç payı da yetim, miskin ve yolda kalanlara verirler.¹⁵⁴

B. ZEYDİYE MEZHEBİ

Zeyd b. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin'in (80-122 h. / 740 m.) imamı olduğu mezhep. Şu anda Yemen'de uygulanmaktadır. İmam Zeyd, Muhammed Bakır'ın kardeşiydi. Hintli bir cariye'nin oğluydu. Zeyd akaidde mutezili ekolü benimsemişti.

146 Ebu Zehra, Cafer Sadık 254, 500 vd.

147 Ebu Zehra, Şafi, 334; Kılıçer, 60-61

148 Muzaffer, a.g.e., s. 106.

149 Sadr, 175-177. Sireti, insanların bir şeyi yapma veya yapmama noktasında devam eden adetleri olarak tarif ederler. (Muzaffer, 3/171). Bu manada siret tamamıyla bizim kullandığımız örf manasındır.

150 Damad, Mustafa Muhakkık, Usulü Fıkıh, 1363, s. 115.

151 Talak 2. ayette geçen boşamanın da iki şahit huzurunda yapılması meselesi Ehl-i Sünnet fukaha tarafından sünnet olarak kabul edilmiştir. Zira boşamanın şahitsiz de olabileceği konusunda rivayetler vardır. (Bkz: Cessas, Ebu Bekr Ahmet b. Ali er-Razi (370); Ahkamü'l-Kur'an, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-1415/1994, s. 3/609-610)

152 "Kafir kadınları nikahınızda tutmayın." (Mümtehine 110) ayeti Ehl-i kitap (Yahudi ve hristiyan) içermeyen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Fakat bu rivayetler Caferilerce kabul edilmemektedir. (Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Yay., İstanbul 1991, s. 3/373-374; aydın, M. Akif, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, İFAV Yay., İstanbul 1985, s. 29.

153 Karaman, Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, İrfan Yay., İstanbul, 113-114; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 268.

154 Çalışkan, İbrahim, Caferi Mezhebinde İbadetler (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 481 vd.

Emevi halifesi Hişam'a hurucuna kardeşi Muhammed Bakır razı olmadı. O ise gerçek imamın kendisini ilan etmesine inanıyordu. Çok gezdiği için halk onu hem tanıyor, hem de seviyordu. Caferilere göre o kardeşinin imameti için huruç etmiştir. Fakat onun, imam kendini ortaya koymalıdır, fikri bunun aksini gösterir. Onun ilmi konusunda herkes müttefikti. Ebu Hanife onun başarılı olması için mal yardımı yaptı. Dolayısıyla ona kalben taraftardı. Fakat insanların onu kandırması veya çekilmesi, diğer bir ihtimale göre de emanetleri teslim sebebiyle Ona katılmadı.¹⁵⁵

İmam Zeyd efdal varken mefdulün imametini caiz gördüğü için Ebu Bekir ve Ömer'i gerçek halife görür. Ehl-i beyt rivayetini yapsa da ilmi olarak hepsini bilirdi. Çünkü o ilim alınacak her yerden almıştı. Dolayısıyla etbai da başka tarikten rivayetleri alır. Dönemi sıkıntı ve Emevi baskılarıyla dolu olan Zeyd, İmamın vasıfla belli olacağını söyler. Önceleri takiyeye yapsa da sonra açıktan ortaya çıktı. Çünkü zulüm artmıştı.¹⁵⁶

Şia, Zeyd zamanında tekti. Cafer Sadık'tan sonra bölündü. Fakat döneminde Havariç ve Ehl-i sünnet de vardı. O ise Vasil b. Ata'dan ders aldı. Kendisi Tebe-i tabiindendi. Hz. Ali'nin daha üstün ve hilafete daha layık olduğunu düşünüyordu. Fakat Şeyhey'nin önce olması daha iyi olmuştur. Çünkü Hz. Ali'nin İslam adına incittiği çok adam vardı. Ayrıca o, Hz. Peygamber (sav)'in kimseyi varis veya vasi bırakmadığını açıktan söylüyordu. Kuvvetli bir dayanağı bilinmese de -sınırların çok genişlemesi olabilir- iki imamın bir anda olabileceğini söylerdi. Kendisinden sonra oğlu Yahya Horasan'da imametle ortaya çıktı. Fakat 125'te şehit oldu. Zamanla fırka Süleymaniye, Betriye ve Carudiye olarak üçe ayrıldı. Az da olsa içlerinde imameti Ali soyunda görenler vardır.¹⁵⁷

İtikadde Mutezili olan mezhep, beda¹⁵⁸ ve mehdiy-i muntazar fikrini reddeder. Yine imamların masumiyetini kabul etmezdi. Felsefi yönü de derin olan Zeyd, Mecmu'da Ehl-i beyt tarikli rivayetleri zikreder. Fıkıhını da ilk defa kendi tedvin etmiştir. Kitabı Mecmu'daki rivayetler ise cumhurun nakillerine uymaktadır. Zeydiye 4. ve 5. asırlarda taassubu olmayan tek bir mezhepti. Zira içtihat kapısı hep açık kalmıştır.¹⁵⁹

el-Mecmu fıkıh ve hadis kitabıdır. Zeyde ait olduğu ihtilafıdır. İçinde ona ait görüşler de olup hepsi nakil değildir. Normal fıkıh kitapları gibi tedvin edilmiştir. Mest üzerine meshin caiz olmadığı, gayr-i müslimin kestığının yenmeyeceği, Ehl-i kitap kadınla evlenilemeyeceğini, cenazede beş tekbir gerekeceği ve ezanda "Hayya ala hayri'l-amel" deneceği gibi ... bazı Ehli sünnetten ayrılan yanları da var.¹⁶⁰

155 Ebu Zehra, Zeyd, s. 3 vd., 71; Zeydan İslam Hukukuna Giriş 261; Subhi, Ahmed Mahmud, Zeydiyye, 1404/1384, s. 221 vd.

156 Ebu Zehra, Zeyd, s. 80.. 125; Subhi, a.g.e., s. 63 vd.

157 Ebu Zehra, Zeyd, s. 143 vd., 199; Subhi, Zeydiyye, s. 71 vd.

158 Beda, Cenab-ı Allah'ın verdiği bir hükümden vazgeçmesi manasına gelir. İmamiler arasında kabul edilir ve Ehl-i sünnetten onları ayıran bir noktadır. "Allah dilediğini bozar ve dilediğini de sabit kılar." (Rad 33) ayetini bu noktada kendilerine delil olarak kabul ederler. (Fığlahi, İtikadi İslam Mezhepleri, 164-165).

159 Ebu Zehra, 202, 399; Subhi, Zeydiyye, s. 76 vd.

160 Karaman, İslam Hukuku Tarihi, s. 111; Subhi, Zeydiyye, s. 78-81

Bugün Yemen'de bulunan Zeydiler Yahya b. Hüseyin b. Kasım er-Rassi'ye (298/911) tabi olan Zeydilerdir. Kendilerine etbar kaybolan ilk üç fırkadan farklı olarak Kasimiye ismi verilir. Fakat bunlar imamet konusunda Carudiye gibi düşünürler ve efdal varken mefdulün imameti caiz değildir, derler. Bu görüş İmamiye tesiriyle de olmuş olabilir.¹⁶¹ Fakat bugünkü genel hava mefdulün imametini caiz görmeleri şeklindedir. Fakat Kelami noktada Mutezile tesiri devam etmektedir. Bu durum başlangıçta Mutezilelere yakın olmalarından kaynaklanmıştır. Fakat onların müslümanları günahları sebebiyle tekfire yaklaşmamaları ve hata eden müctehide de saygı göstermeleri mezhep içinde pek çok görüşün oluşmasına sebep olmuştur.¹⁶²

1. Zeydiye Mezhebinin Usulü

İlmi olarak olmadık farazyelere de çözüm arayan İmam Zeyd'in mezhebi dört Sünni mezhebe yakındır. Zira daha çok kitap, sünnet ve sahabe kavline dayanır. Mezhetpe içtihat kapısı açık olduğu için zamanla bu usul İmam Zeyd'inkinden de geniş hale gelmiştir. Mezhep usulü genel olarak deliller bitince ve eşyanın aslındaki hüsn ve kubha göre akhın hüküm vermesiyle neticelenir.¹⁶³ Şimdi sırasıyla delilleri biraz açalım:

a. Kuran ve Mütevatir Hadis: Bunlar istidlal açısından birbirlerini tahsis ve nesh edebilirler. Fakat kendi içinde sırasıyla şu sıra takip edilir:

aa. Kuran ve Kati Sünnetin (Mütevatir ve Meşhur olan) Nasları: Kuran ayetleri muhkem ve müteşabih olarak ikiye ayrılır. Muhkem manası anlaşılabilir demektir. Müteşabih ise aksi manaya gelir. Nas ise delaletinde ihtimal olmayan lafızlardır. Celi ve hafi olarak ikiye ayrılır. Celi lügat olarak başka manaya gelme ihtimali bulunmayan lafızlardır. Zani buna örnektir. Hafi ise aklı yönden başka manaya gelme ihtimali bulunmayan lafızlardır ki, itikat hükümleri böyledir.¹⁶⁴

ab. Kitap ve Kat'î Sünnetin Zâhirleri: Bunlar kendilerinden daha kuvvetli bir muarızı olmayan lafızlardır. Diğer manalara ihtimalleri olsa bile zayıftır. Daha kuvvetlisi gelmedikçe terkedilmez.¹⁶⁵

ac. Haber-i Âhadın Nas ve Zahirleri: Sırasıyla bunlar da haber olma yönüyle zan, fakat konu itibarıyla katiyet ifade ederler. Dolayısıyla amel gerekir. Fakat Zeydiye ahat sünnetin kavil ve takririni, delil açısından mefhumatlarından arkaya bırakır. Çünkü:

- 1) Sözler açıkça hüküm ifade ederken takrirat ve efal böyle değildir.
- 2) Sözlerin hissi, akli, ibari, işari, fehva ve mefhum gibi manaları vardır. Fakat

161 Doğan, a.g.e., s. 576-578.

162 Doğan, a.g.e., s. 588.

163 Ebu Zehra, Zeyd, s. 91, 325 vd.; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 263-264.

164 Ebu Zehra, Zeyd, 356-358; San'ani, Muhammed b. İsmail (1182), İcabetü's-Sail Şerhu Buğyeti'l-Amil, Tahkik: Hüseyin b. Ahmed es-Siyaği-Hasan Muhammed Makbuli et-Ehdel, Mütessesetü'r-Risale-Mektebetü'l-Cili'l-Cadid, Beyrut-San'a 1408/1988, s. 74.

165 Ebu Zehra, s. 361; San'ani, a.g.e., s. 230 vd.

efal ve takriratta ise bu yoktur.

3) Efal ve takriratla amelde ittifak edilmediği halde, sözlerle amelde ittifak vardır. Çünkü efal ve takriratın son noktası cevaz ve ibahadır ki, tahrım eden delil olmayınca "Aslın ibaha olması" kaidesinden hareketle bu neticeye ulaşılabilir. Yalnız ahad haberlerin zan ifade etmesi onları itikat ve akli konularda kullanmaktan sakınmayı gerektirir. Burada imamilerden farkını da belirtelim: Onlar ravilerin Zeydi olmalarını şart koşmazlar.¹⁶⁶

ad. Mefhumat-ı Kuran ve Hadis: Normal şartlarda mefhum-u muvafakatı tercih etmekle beraber, mefhum-u muhalifle taaruzları halinde de durum böyledir. Fakat mefhumun mahalifi alma noktasında ittifak vardır. Ayrıca mefhum-u hasır diye yeni bir mefhum ilave eden ve delil olarak kullanan Zeydiler de vardır. Dolayısıyla Mefhum-ı muhalefetin kısımları olan lakap, vasıf, şart, gaye ve adeti delil olarak alırlar. "Onların şahitliklerini ebedi olarak kabul etmeyin. Çünkü onlar fasıktırlar. Yalnız tevbe edenler müstesna..."¹⁶⁷ ayetine göre hasırla bu cezayı tevbe edenlere uygulamazlar.¹⁶⁸

Mefhumların derece sıralaması ise şöyledir: En yükseği Kuran ile mütevatir ve meşhur sünnetin mefhumudur. Bunlar ise kendi içinde mefhum-u muvafakat, hasır, gaye, adet, vasıf ve şart sırasına göre kabul edilir. Tabi bazı hilaf noktaları da vardır. Yalnız mefhum-u muvafakat ve hasır, ittifak ettikleri için hepsinden kuvvetli sayarlar.¹⁶⁹

ae. Hz. Peygamber (sav)'in Fiil ve Takrirleri: Fiil ve takrirler harici bir delille vücup ve nedb de ifade ederler. Aksi durumda ise sadece ibaha ifade ederler. Sırasıyla şu derecelerde olabilirler:

- 1) Kuran'a beyan olanlar
- 2) İbaha ifade edenler.

Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'in kendine has olan ahkâmını ve fıtratı gereği ile adet olarak yaptıklarını bundan istisna etmek gerekir.¹⁷⁰

b. İcma: Cumhura göre, icma ile amelî konular tespit olur. Fakat Zeydiler'de Atira'nın icmasıyla itikat bile sabit olabilir. Onlar Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'dir. Yalnız İmam Zeyd'in bunların masumiyetine dair bir sözü yoktur. Bu fikir onlara İmamiye'den geçmiş olabilir.¹⁷¹

Zeydiye icma için bir asrın bitmesini şart koşmaz. Sükuti icmaı kabul için ise ikrah alameti olmadan rıza ile gerçekleşmesini şart koşar. Ayrıca icmaya, kitap ve sünnetten bir senet ararlar. Bu sünnet haber-i ahad bile olabilir. Kıyasın senet olması ise ihtilafıdır. Atira'nın icmasını kabul ederlerken ise; "Ey Ehl-i beyt! Allah sizi temize çıkartmak istiyor"¹⁷² ayeti ile "Size iki şey bırakıyorum. Eğer

166 Ebu Zehra, Zeyd, s. 377-381; San'ani, a.g.e., s. 239-240; Subhi, Zeydiyye, s. 78.

167 Nur 4.

168 Ebu Zehra, Zeyd, s. 395.

169 Ebu Zehra, Zeyd, s. 386 vd, 336; San'ani, a.g.e., s. 239 vd.

170 Ebu Zehra, Zeyd, s. 398.; San'ani, a.g.e., s. 81 vd.

171 Ebu Zehra, Zeyd, s. 399-401, Subhi, a.g.e., s. 76-77.

172 Ahzab 33.

uyarsanız sapıtmazsınız, onlar Allah'ın kitabı ile Resulü'nün sünneti'dir."¹⁷³ hadisini delil göstermektedirler.¹⁷⁴

İcmaı sırasıyla şu kısımlara ayırırlar:

- 1) Halef ve selefin ittifak ettikleri. Bunlar naslar dahil her şeyden önce gelir.
- 2) Selefin (sahabe) icma edip de asrın bittiği. Bu kitap ve sünnetten sonra gelir.
- 3) Selefin icma edip asrın bitmediği.
- 4) Selefin önce ihtilaf edip, sonra ittifak ettikleri. Arazi taksiminde böyle olmuştur.
- 5) Selefin iki kavle bölünüp de Tabiinin birinde ittifak ettiği. Ama bu diğer şıkların doğru olma ihtimalini kaldırmaz.

6) Süküti icma

7) Bir asırda, birkaç istisnasıyla beraber gerçekleşen icma.¹⁷⁵

İcma ise şu yollarla bilinir:

1- Müşahedeyle

2- Ümmetin söz ve fiil ile nakliyle.

3- Ümmetin bir kısmının nakliyle.

4- İcma olduğunun söylenip aksine bir söz olmazsa.

5- Haberi ahatla. Bu sonuncu zan ifade eder.¹⁷⁶

İcmaya muhalefet ise bir fısktır. İnsanı imandan çıkarmasa da beynelmenzileteyn konumuna getirir.¹⁷⁷

Zeydiyeden bazısının müsellemat dışında icma olmadığını söylemesi de bir vakıdır. Ayrıca kısmi de olsa icmayı kabul edenler vardır. Mesela kardeşler varken dedeye herkes miras vermiştir. Ama ne kadar verileceğinde ihtilaf çıkmıştır.¹⁷⁸

c. Sahabe Fetvası: Genel olarak sahabe fetvasını kabul etseler bile, Atıra dışındakilerinde ayrıca delil de isterler. Eğer sahabe kavilleri için muhalefet yoksa, tek bile olsa alırlar. Dolayısıyla aralarında cumhur ile büyük bir fark yoktur.¹⁷⁹

d. Kıyas: Sıralamadan da anlaşılacağı gibi sahabe kavli kıyasa tercih edilmektedir. Bu mezhepteki kıyas geleneği ise Zeydin dedesi Hz. Ali'den gelir. O da kıyas yapardı. Onlara göre bir mesele icma ile sabitse kıyasa asıl olabilir. Ayrıca kıyası cumhurdan farklı olarak itikadi alana da kaydırırlar. Yalnız bunun şartı hükmün makulülmanâ olmasıdır. Zaten bütün hükümler de onlara göre bu sınıfa girer. İstisnası sadece nasla taabbüdi olduğu bildirilenlerdir. Ayrıca, aslın Hz. Huzeyme'nin şehadetinin iki kişi yerine geçmesi gibi kendine özel olmaması

173 İbn Hanbel, Müsnedü Ebi Saidi'l-Hudri, 3/59.

174 Ebu Zehra, Zeyd, s. 399 vd., 411; San'ani, a.g.e., s. 153-154.

175 Ebu Zehra, Zeyd, s. 412-414.; San'ani, a.g.e., s. 150 vd.

176 Ebu Zehra, Zeyd, s. 416 ; San'ani, a.g.e., s. 146 vd.

177 Ebu Zehra, Zeyd, s. 417 ; San'ani, a.g.e., s. 149-159

178 Ebu Zehra, Cafer Sadık, s. 469-471 ; San'ani, a.g.e., s. 158-159.

179 Ebu Zehra, Zeyd, s. 419-421; San'ani, a.g.e., s. 153.

lazımdır. Tabi kıyasa muhalif olarak sabit olan hükümlerde kıyas yapılamayacağı da ayrı bir gerçektir. Bütün bu gayretler, hükmü belirli olmayan konuya şer'i hükmünü belirlemek içindir.¹⁸⁰

Bazı Hanbeli ve Malikilere göre, Zeydiler de illetin munzabıt olmasını şart koşmayıp, hikmet ve maslahatı da illet olarak kabul ederler. Dolayısıyla onların illet için şartları şunlardır:

1) İletin vasf-ı zahir olması. Kurbanda et biriktirmemenin gelen misafirlere bağlanması gibi.

2) Hüküm ve vasıf arasında münasebet ve uygunluk olması. İçkinin haramlığında sarhoşluk gibi.

3) Hükümün asla has olmaması

4) İnzibattır ki, bazı Zeydiler kabul etmez. Ama ilk üçünde ittifak vardır.¹⁸¹

İleti müsbet olarak değil de kaşif olarak kabul eden Zeydiye'de hüküm iletim varlığına göre değişir. Dolayısıyla illetin olduğu yerde hüküm de vardır. İlet kalkarsa hüküm de kalkar. İleti aslında gizli olan kıyasa hafi, mukabiline celi denir. Bu ikisine birden Zeydiler illet kıyası derken, Şafii mana kıyası der. Bunların mukabili ise şebah kıyasıdır ki, asıldaki en yakın benzerliğe göre yapılır. Fakat bütün bu bilgiler İmam Zeyd'den sonra gelişmiştir ve cumhura benzer konumdadır.¹⁸²

e. İstihsan: Şafii mezhebinde olmayan istihsan, Hanefi ve Maliki mezhebinde vardır. Zeydiye'de ise kıyasın bir türü olarak geçer. Onlardaki istihsan Hanefiyedeki gibi sayılır. Zira daha kuvvetli bir delil sebebiyle kıyastan vazgeçilir. Aynı zamanda Zeydiler maslahatı da kuvvetli bir delil kabul edip, onunla da istihsan yapabilirler. Sanatkarların tazmini ve maktül bir kişiye karşılık katil bir cemaati toptan öldürme cezası veren Zeyd, istihsanla bu sonuca varmıştır. Sanatkarlar için ise "Ancak böyle islah olabilirler." der.¹⁸³

f. Maslahat-ı Mürsele: İmam Zeyd bu konuda tamamen Malikiler gibi düşünür. Fakat maslahat-ı mürseleyle kıyas adı verirler. Aynı zamanda istidlal-i mürsel¹⁸⁴ münasib-i mürsel ve münasib-i garip de derler. Maslahat-ı mürsele için üç şart ararlar:

1) Alınacak maslahat ile Şariin maksadı arasında uygunluk ve hiç bir nassa muhalefet etmeme.

2) Selim akıllarca makul karşılanması.

3) Maslahat kararıyla vaki bir zararı ortadan kaldırmak.¹⁸⁵

g. İstishab: Değişime dair bir delil olmadıkça, istishabla amel noktasında bütün fukaha ittifak etmiştir. Beraat-ı asliyye, mülk, hüküm ve hal (vasıf) istishabı olmak

180 Ebu Zehra, Zeyd, s. 421-429; San'ani, a.g.e., s. 149.

181 Ebu Zehra, Zeyd, s. 432.

182 Ebu Zehra, Zeyd, s. 422-436; Zeydan, İslam Hukuku'na Giriş 263-264; Sanani, s. 170-171, 211.

183 Ebu Zehra, Zeyd, s. 443-444; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 263-264.

184 Bu tabiri Malikiler de kullanır. (Ebu Zehra, Zeyd, s. 450)

185 Ebu Zehra, Zeyd, s. 445 vd.; San'ani, s. 206-207.

üzere dörde ayırırlar. Şafii ve Hanbeliler istishabı mutlak olarak, Hanefî ve Malikiiler ise def' sadedinde ele alırlar. "Yakin ile sabit olan şek ile zail olmaz.", "Helalliği sabit olanın hükmünün değiştiğine dair karine olmadıkça haram olmaz.", "Şer'i delili olmayan şey, aslının hükmü üzere kalır. "gibi kaide ve hükümler bu delile dayanır ve ittifakla kabul edilmiştir.¹⁸⁶

h. Akıl, Hazar ve İbaha Delili: Bir konuda hiçbir delil olmayınca Zeydiye akla başvurur. Bu noktada kıyası reddeden ve kitap, sünnet ile icmadan hemen sonra akli delil getiren Nazzam gibilerden ayrılıyorlar. Dolayısıyla İslami kaynakları delil olabilme yönünde zorlamaktadırlar.¹⁸⁷

Delil olmayan sahayı toptan mübah kabul etmezler. Hazar ve ibahayı aklın uygun gördüğü şekilde tahdit ederler. Fakat daima, zararın defini maslahata tercih ederler. Dolayısıyla bu sahayı aklın nazarına bırakılmış olarak görürler. Zahirîye ise tahrîm delili olmadıkça mübah, der. Halbuki Zeydiye güzel ve çirkinliğini aklın bilemeyeceği hiçbir şey yok kabul edip, hükümsüz de hiçbir şey bırakmamış olurlar. Akıl, hazar ve ibaha kararı verirken elbette fayda ve zarar ölçüsünü kullanır. Eşit durumlarda zararla hükmeder. Çünkü zararın defi daha önemlidir.¹⁸⁸

Taassubu olmayan Zeydilerin başka mezheplerden hüküm seçtiğini görmekteyiz. Dolayısıyla cumhurun kabul ettiği sünneti, eğer Âl-i beyt rivayeti yoksa kabul ederler. Kıyasta Al-i beytin metodunu bilmeyi şart koşarken, içtihat tabakasını da kamil ve nakıs olarak ikiye ayırırlar. Müçtehitleri ise; müstakil, müntesip, muharriç, müreccih ve mukallit olmak üzere sırasıyla beşe ayırırlar. Fakat cumhurun rağmına içtihatı tecezziyi kabul ederler.¹⁸⁹

Bir mezhep olarak mantuku mefhumdan öne alırken, rivayetlerde kat'ileri, zannilere tercih ederler. Nassların yorumunda ise öncelikle icmanın gösterdiği tarafı düşünürler. Taklidi müfti için yasaklayan mezhep, âmîlere cevaz verir. Ölmüş müctehide ittiba noktasında ise ihtilaf etmişlerdir. İnsanları derecelendirirlerken Ehl-i beyten sonra sahabeyi koyarlar. Sahabe kavlini delil alma noktasında ihtilaf etseler bile, icmalarında ittifak oluşmuştur.¹⁹⁰

2. Zeydiye Usulünün Diğerlerinden Farkı

Metot olarak Zeydi fıkıhı mütekellimin (Şafii ekolü) yoluna uyar. Burada sünni olup da bu yolu tutan usulcülerden farkları, usulden fūrua giden bir metot izlemeleridir. Zira Sünniler fūrudan usule giden bir yolu takip etmişlerdir.¹⁹¹

İcmaü'l-atıra ismi altında Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in icmasından bahseden Zeydiye, sahayı amel yanında itikat konularına da kaydırmıştır. İmamiler

186 Ebu Zehra, Zeyd, s. 452 vd.; San'ani, s. 216 vd.

187 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 112.

188 Ebu Zehra, Zeyd, s. 457-459; San'ani, s. 222 vd.

189 Ebu Zehra, Zeyd, s. 462 vd., 476; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 264.

190 Ebu Zehra, a.g.e., s. 478-487; San'ani, a.g.e., s. 154-159.

191 Karaman, Hayreddin, Şia'da Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 329.

aklı dördüncü mertebede delil olarak kabul ederken, bunlar en arka sıraya atarlar. Dolayısıyla bütün delilleri kullandıktan sonra ona bakarlar. Eşyanın aslına bakıp iyiye alırlar, kötüyle terkederler. Dolayısıyla ibahay-i asliyye sahası bu mezhepte yoktur. Bu durumda hükümsüz saha da kalmamış olur.¹⁹²

Sahabi kavline genel olarak itibar edip, kitap ve sünnete dayanması Zeydiye'yi Ehl-i sünnete yakın kılmıştır. Fakat neshi, Zahiriler gibi tahsis manasında anlamışlardır.¹⁹³ Rivayetlerde adalet ve zabt şartını yeterli bulup Zeydi şartını aramazlarken, İmamiye kendilerinden olmasını bir şart görmüştür. Fakat onlarda bu şart tercih seviyesine inmiştir. Dolayısıyla Hanefilerin kabul ettiği her şeyi onlar da kabul etmişler sayılır. Maslahat-ı mürseleyi de bir delil olarak aldıklarını düşünürsek, usulleri Hanefilerden daha geniştir. Ama onlar maslahatı kıyasa dahil etmişler, dolayısıyla kıyasın alanını da geniş tutmuşlardır. Ayrıca istishabı Hanefiler gibi sırf beraat-ı asliye noktasında değil, aynı zamanda müsbet olarak kullanmışlardır. Sonunda da akla büyük yer vererek, hükümsüz bir şey bırakmamışlardır. Kendilerinin içtihadı kapatmamaları, dört mezhepten istifadesini de sağlamıştır.¹⁹⁴ Bu açıklık değerli alimlerin yetişmesine sebep olmuş ve özellikle de Hanefiye kendilerini yakın kılmıştır.¹⁹⁵

C. İSMAILİYE MEZHEBİ

Cafer Sadık'ın 145/768'de ölümünden sonra oğlu İsmail'e ittiba edenler İsmailiye'yi oluşturmuşlardır. Bir bütün olarak bu mezhebin görüşleri Batıniyeye istinad eder. Tarihte Fatımi devletini kuran İsmaililer Ezher'i de tesis etmişlerdir. Kuzey Afrika, Sicilya, Mısır, Suriye ve Yemen'e hakim olan devletlerini Salahaddin-i Eyyubi silmiştir (567/1171). Kendi halifelerinden Mustansır'ın ölümü üzerine küçük çocuğu Musta'linin hilafete geçmesiyle abisi Nizar'a yakın olanlar mezhebi ikiye böldü ve bu durum bugüne kadar devam etti. Musta'liler diğer gruba göre kısmen mutedildir.¹⁹⁶

Tarihte İmamilikten İsmailiye'nin Nizari koluna geçen Hasan Sabbah, İran'da Alamut kalesini alarak devletini kurmuş ve fedaileri kanalıyla batını düşüncüyü yaymaya çalışmıştır. Haşîş (afyon) yedirilip içirilen fedailer görevlerini yaparlarsa daha dünyadayken Alamut kalesindeki cennete konmaktaydı. Hülagu'nun 654/1256'da burayı zaptına kadar da bu durum devam etmiştir. Ondan sonra etkileri kırılan mezhebin şu anda Suriye, İran, Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Doğu Afrika'ya yayılmışlardır. Kendi ifadelerine göre dünyanın 22 ülkesinde 20 milyon taraftarları vardır. Fakat Nizari İsmaililer dünya üzerinde zengin ve etkin olmalarına rağmen İslamla pek alakaları yoktur.¹⁹⁷

192 Ebu Zehra, Cafer Sadık, s. 464, 486-487; San'ani, a.g.e., s. 229

193 Bkz.: Koçkuzu, Ali Osman. Hadiste Nasih Mensuh, İFAV Yay., İstanbul 1985, s. 136-137; Ebu Zehra, Zeyd, s. 374.

194 Ebu Zehra, Zeyd, s. 325, 364, 508; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 263-264

195 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 112

196 Fığlalı, s. 130 vd.

197 Fığlalı, s. 131 vd.

Onlara göre Allah vardır. Fakat zatıyla fiili temas kurulamaz. Dolayısıyla hiçbir sıfatla nitelendirilemez. Bu düşüncede İhvan-ı Safa felsefesinden¹⁹⁸ etkilenen Batıniyenin tesiri büyüktür. Allah'ın isim ve sıfatlarını zatında saklı tuttıkları için, müntesipleri arasındaki çıkan inanç boşluğunu Ağa Hanlar'ın feyiz ve tecellileriyle doldurmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu durumları tevhide sadık kalamadıklarını gösterdiği gibi, işlerindeki halık-mahluk arasındaki mistik ilgiyi de kaldırmıştır. Ayrıca peygamberlerin getirdiklerine devrin imamı tarafından istenilen yorum verilir, inaçları ne namaz nede başka bir ibadeti yerinde bırakmıştır! Ayrıca Kuran'ın tahrif olduğunu da söylerler. Buna rağmen ahiret inançları vardır. Fakat onlarda namazın bir şekli kalmamış, oruç sır saklamaya dönüşmüş, hac Ağa Han'ın yerini ziyaret haline gelmiş ve zekat %10 veya 12,5 oranında Ağa Han'a ödenen ve nereye-nasıl harcandığı bilinmeyen bir vergi haline gelmiştir. Dolayısıyla bunlar duygusal yönü olan bir ekonomik organizasyon gibidirler¹⁹⁹

1. İsmailiye Mezhebi Usulü

İsmailiye mezhebinin kısmen yazılı ve uygulanan usul ve furu kitabına sahip bulunan kolu Hindistan'da Bohra diye bilinen Müsta'liye koludur. Büyük alimleri Kadı Numan'ın Deaimü'l-İslam isimli eserine göre şer'i delillerini şöylece özetleyebiliriz:

İlim ve dini hükümler Kuran-ı Kerim'den, masumların sünnetlerinden ve içlerinde masum imam bulunduğu için, icma ehlinin icmaından alınır. Rey ve kıyas batıldır, şer'i delil sayılmazlar. Kitap ve sünnet ise, hem zahiriyle hem de batınıyla delildir. Yalnız batının zahire uygun olması şarttır. Bu şartı taşımayarak zahiri hükümsüz hale getiren yorumlar sapıklıktır. Din ilimleri imamlar kanalıyla öğrenilir. Ulülemr olarak bunlara ve tayin ettikleri emirlere itaat edilir. İtaatin şartı da; kitaba, sünnete ve imamın emrine aykırı olmamasıdır.²⁰⁰

2. İsmailiye Usulünün Diğerlerinden Farkı

Genel olarak İsmailiye mezhebinin usul bakımından Caferiyeye oldukça yakın olduğunu söylemek mümkündür. Zaten fıkıhları da büyük ölçüde İmam Cafer'den gelen rivayetlere dayanmaktadır.²⁰¹

198 İhvan-ı Safa, Basra'da kurulmuş, amacı müslümanlara felsefi bir zihniyet aşilayarak onları taassuptan kurtarmak ve bir tür aydınlar ahlakı oluşturmak olan dini-siyasi-felsefi gizli bir Şii teşekkülüdür. Ehl-i Sünnet kelamcılarının haklı tenkitlerine uğramışlar ve güdük kalmışlardır. (Bkz.: Akay, Hasan, İslami Terimler Sözlüğü, İslam Bilgi Merkezi Yay., İstanbul -s. 153; Bolay, S. Hayri, Akçağ Yay., Ankara 1987, s. 117-118)

199 Topaloğlu, Bekir, İsmailiyede İnanç Esasları ve İbadet Şekilleri (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat İstanbul 1993, s. 655-660.)

200 Karaman. Şiada Fıkıh Usulü ve Şeri Deliller, s. 330; en-Nu'man b. Muhammed b. Mansur b. Ahmed b. Hayyun et-Temimi el-Mağribi (363/374), Deaimü'l-İslam ve Zikru'l Halali ve'l-Haram ve'l-Kadaya ve'l-Ahkam An-Ehli Beyti Rasuillillah Aleyhi ve Aleyhim Efdalü's-Selam, Tahkik: Asif b. Ali Asğar Feyzi, Darü'l-Mearif, Kahire 1985, s. 40, 84, 91, 98, 350.

201 Karaman, Şiada Fıkıh Usulü ve Şeri Deliller, s. 330.

D. Şİİ MEZHEPLER İÇİN GENEL DEĞERLENDİRME

İmam Cafer'in ilminin ilhami olmasını kabul etmek makul olmaz. Yine kendine nisbet edilen cifrın de bir aslı yoktur. Yalnız Cafer Sadık'a İmamilerin (İsna aşeriler) yanında İsmaililerin de ittiba ettiğini bilmek gerekir. Zeydiler ise amcası Zeyde tabi olanlardır. Bir metot olarak ise İmamiler ve Zeydiler Şafii (mütekellimin) ekolüne daha yakındırlar. Hanefi ekol olan Fukaha mesleğine ise daha uzaktırlar.²⁰²

İmamiler tefsir, hadis ve icmada kendileri dışındakilere itimat etmezler. Kıyası da reddederler. Dolayısıyla bunlar mut'ayı helal kabul etme²⁰³. Ehl-i kitap kadınlarla evlenmeme gibi bazı farklılıklar doğurmuştur. Ayrıca kadınlara toprak ve gayr-ı menkul mirası bırakmazlar.²⁰⁴ Fakat Zeydiye cumhura daha yakındır. Çünkü rivayetlerde kendilerinden olmayı şart koşmadıkları gibi, başka mezheplerin görüşlerine de itibar ederler. Fakat onlar da Ehl-i kitap kadınlarla evlenmezler.²⁰⁵

Bazı şiiilerin haber-i ahadı delil saymaması yine cumhurdan farklı bir durumdur.²⁰⁶ Fakat her şeye rağmen şianın inkişaf ettirdiği bazı usuli yönler vardır ki, Ehl-i sünnetin istifade etmesi gerekir. Bu İslam Hukuku'nun müstakbeline katkı sağlayacaktır.²⁰⁷

II. ŞİA DIŞINDAKİ MEZHEPLER

Bu konuda sadece İbadiye ve Zahiriyeyi sayabiliriz. Çünkü Harici İbadiler Uman'da yaşamaktadır. Zahirî fihî ise görüş ve kaynak olarak her zaman kendi önemini hissettirmiş. Fakat halihazırda etbai kalmamıştır.

A. İBADIYE MEZHEBİ

Haricilerin en mutedili ve hayatta kalan tek kolu olan Hariçler. Abdullah b. İbad'a uyarılar. Aşırılık ve taşkınlıklardan uzak oluşları bugüne dek kalmalarına sebep olmuştur. Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zencibar'da ve Uman'da bulunurlar. Diğer etbai kesilen Harici fırkalardan farkı; kendilerinden olmayanları

202 Ebu Zehra, Cafer Sadık, s. 186, 274, 552; Karaman, Şiada Fıkıh Usûlü ve Şeri Deliller, s. 329.

203 Ehl-i Sünnetin yanında Zeydiye ve İsmaliye de mut'a ile ilgili hükmün neshedildiğine inanırlar ve bunda ittifaq etmişlerdir. İmam Zeyd bu tür nikahın haramlığı konusunda bizzat Hz. Ali'den nakilde bulunmaktadır. Ayrıca İmamilerin dayandığı İbn Abbas'ın fetvası konusunda da, görüşünden rücu ettiğine dair de sahih rivayetler vardır. (Şener, Abdülkadir, Şiiliğe Göre Furuiddin (Şiilik Sempozyumu), İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 454-455)

204 es-Sübki, Abdülatif-es-Sayis, Muhammed-el-Berberi, Muhammed Yusuf, Tarîhü't-Teşrii'l-İslami. Talik: Alaüddin Za'teri, Daru'l-Usame, Dimaşk-1417/1997, s. 196-198; Şener, Şiiliğe Göre Furuiddin, s. 461.

205 Subhi, s. 78-81.

206 Ebu Zehra, Ebu Hanife, s. 278.

207 Hamidullah, s. 77.

küfran-ı nimet içinde değerlendirip müşrik görmemeleri, kanlarını heder saymamaları, mekanlarını İslam diyarı sayıp, mallarını ganimet olarak almamaları. hatta kendilerine muhalif gurupların şahitlik ve nikahlarını caiz görüp, kendileriyle onlar arasında tevarüsü bile caiz görmeleridir.²⁰⁸

Genelde Kuran'ın zahirine dayanıp da sünneti kabul etmemeleri farklı sonuçlara ulaşmalarına sebep olmuştur. Recm cezasını kabul etmemeleri ve Bakara süresi 180. ayet gereği varise vasiyet yapılabileceği gibi hükümler de bunlar arasındadır.²⁰⁹

1. İbadiye Mezhebi Usulü

Bu mezhebin usulü kitap, sünnet ile önceki imamların içtihat ve tatbikanna dayanır. Kelami görüşlerde bazı noktalarda Sünnilere, bazı noktalarda ise Mutezililere yakındır.²¹⁰

Ehl-i sünnetten ayrıldıkları için kendilerine beşinci mezhep salikleri de denir. İçlerinden bazıları icmaı reddeder. Sebebi ise şudur: Sizler Hz. Peygamber (sav) ve ondan sonrakilerin recm yaptıklarını rivayet ediyorsunuz. Halbuki Allah cariyeler hakkında "Eğer zina yaparlarsa onların cezası hür kadınların cezasının yarısı kadardır."²¹¹ buyurmaktadır. Recim cezası ölümdür. Ölüm ise taksim kabul etmez. öyleyse bu cezanın yarısı cariyelere nasıl verilecektir? Dolayısıyla hür kadınlara da celde cezası uygulanmalıdır.²¹² Fakat Kuran, sünnet ve kıyası umumen bir delil olarak kullanılır.²¹³ Rey ve içtihadı önem vermişler ve mezheplerini geliştirmişlerdir.

2. İbadiye Usulünün Diğerlerinden Farkı

Sadece kendi mezheplerinin icmaını kabul edip başkalarınınkini kabul etmezler. Çünkü onlar diğerlerini dalalet içinde görürler. Bu sonuç siyasi görüşlerinin bir neticesi veya mürtekeb-i kebireyi böyle değerlendirdikleri için de olabilir.²¹⁴

208 Muammer, Ali Yahya, el-İbadiyye Fi'l-Cezair, Mektebetü Vehbe, Kahire-1399/1979, s. 5 vd; Ebu Zehra, Zeyd, 133, Fiğlalı, İtikadi İslam Mezhepleri 87 vd.; Taime, Sabir, el-İbadiyye-Akideten ve Mezheben, Daru'l-Cil, Beyrut-1406/1986, s. 145 vd.; en-Neccar, Amir, el-Havaric-Akideten ve Fikren ve Felsefeten, Darul-Mearif, Kahire 1990, s. 175.

209 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, 111; Maruf, Nayif, el-Havaric Fi'l-Asri'l-Emevi, Daru't-Talia, Beyrut-1401/1981, s. 204.

210 Şener, Abdulkadir, İslam Hukuku Derstleri I, DEÜ Yay., İzmir 1987, s. 73-74.

211 Nisa 25.

212 Kılıçer, a.g.e., s. 53.

213 Ebu Zehra, Şafii, s. 333.

214 Ebu Zehra, Şafii, s. 333; Şener, Abdulkadir, a.g.e., s. 73-74.

B. ZÂHİRİYE MEZHEBİ

Mezhebin imamı Davud b. Ali'dir. Kufe'de 202'de doğmuş ve 270'de İsfahan yakınlarındaki Kaşan'da vefat etmiştir. Başta koyu bir Şafii iken, sonra onu da beğenmez olur. Fakat esas bu mezhebi 456/1064'de vefat eden İbn Hazm delillendirmiş ve yaymıştır. Davut'tan bazı yerlerde ayrılrsa bile, bu mezhebe ondan daha çok bağlanmıştır. Bunda Şafii fihhının tesiri ile dönemdeki hadis rivayetinin çokluğu etkili olsa gerektir. Zaten o bu mezhebi okuyarak öğrenip, hocadan ders almamıştır. Bu durum bazı yanlışlara vesile olabilecek mahiyettedir. Tuttuğu yol itibarıyla beğenilmediği için kitapları İşbiliye'de yakılmıştır. Fakat bu mezhep hicri 3. ve 4. asırda Hanefi, Şafii ve Malikilerden sonra dördüncü mezhep konumundaydı.²¹⁵

1. Zâhiriye Mezhebinin Usulü

Bu mezhebe göre usul Kuran, sünnet, bütün müçtehitlerin icmaı ve delilden oluşur. Dolayısıyla kıyası kabul etmezler.²¹⁶ Sünnet konusunda ise Şafii gibi düşünürler ve Kuran'ı tamamlayan bir delil olarak görürler.²¹⁷ Fakat asıl sünnet olarak Hz. Peygamber (sav)'in akvalini alıp, filini ancak o manaya gelecek bir tasrih varsa kabul ederler. Bunun yanında Sahabe icmasını ise kesin kabul ederler. Nas veya icmaya dayalı olup da ilan edilmemiş sonuca delil derler.²¹⁸ Kıyas, istihsan, talil ve zeriayı reddetmelerindeki en büyük sebep ise reye dayanmasıdır. Bu noktada esere bağlılıkları onları Şafii'ye yaklaştırır. İcmayı da sadece sahabeye tahsis ederek tevkifi²¹⁹ olduğunu kabul ederler. Zira tevkif sadece sahabeye hastır. "Ümmetimden bir grup hak yolda sürekli mücadele edecektir"²²⁰ hadisine istinad ederek, dolayısıyla ümmetin icma edemeyeceklerine hükmederler. Çünkü bu hadis bir tarafın sürekli hatada kalacağını bildirmektedir. Ayrıca ümmetin çok genişlemiş olduğunu da söylerler. Dolayısıyla sükutü icmaı da reddedecekleri açıktır.²²¹ Bu sebepten mezhebin fihhi kaynakları sadece naslardır.²²² Reyî bütünüyle reddeden mezhep daraldığı yerde "Yeryüzündeki herşeyi sizler için yarattı"²²³ ayeti gereği, ibahay-i asliyye olan istishaba sanılırlar.

215 Ebu Zehra, Muhammed, İbn Hazm-Hayatuhu ve Asrulu, Arâuhu ve Fıkhuhu, Matbaatü Muhaymir, 1373/1954., s. 8-17; Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 108 ; Kılıçer, s. 134 ; Şener, Abdülkadir, a.g.e., s. 63-66.

216 Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 283; a. mif, Ebu Hanife, s. 262.

217 Uveys, Abdülhalim, Cühdü İbn Hazm ve Münhecühü Fi-Mecali't-Teşrii'l-İslami, Mecellatü'l-Müslimi'l Muasır, sayı 17, , Beyrut-Kuveyt-1393/1979, s. 86.

218 İbn Hazm, İhkam, 5/105-108.

219 Tevkif, Şari' Teala'nun bir konudaki emridir. Tevkifi ise, tevkif kabul edilebilecek durumlardır. (Ebu Ceyb, Sa'di, el-Kamusü'l-Fikhi-Lügaten ve İstılahan, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1408/1988, s. 385.) Zira Sahabe bir konuda Şari Teala'nun emirlerini bilecek konumdadırlar. Bu sebepten icmaları da bağlayıcıdır. (Ayrıca bkz.: Koçkuzu, 134-137)

220 İbn Hanbel, Müsnedü Muaviye b. Ebi Süfyan, 4/93.

221 Şevkani, İrşadü'l-Fühul, s. 77, 79.

222 Ebu Zehra, Muhammed, İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Çev.: Abdülkadir Şener. Ayyıldız Mtb., Ankara 1969, s. 7.

223 Bakara 29.

İbn Hazm'a göre Kuran, bizim ikrarla mükellef olduğumuz Cenab-ı Hakk'ın bir ahdidir. Dolayısıyla içindeki bütün emirlerle amel edilmesi gerekir.²²⁴ Fakat bir şahsı taklit caiz olmaz.²²⁵

Kabul ettikleri kadarıyla bile icmanın bir nassa dayanmasını gerekli görürler. Zira insanlara kafalarına göre icma izni verilmemiştir. Aksi batıl olur. Zaten dünya müctehitlerinin icma etme imkanları da muhaldir.²²⁶ Zaten "Allah size haram kıldıklarını tafsil etmiştir."²²⁷ ayeti gereği haramlar Kuran'da vardır. Gerisi ise helal kısmıdır.²²⁸ Dolayısıyla sahabenin icmaı aynı zamanda imkan dahilindeydi.²²⁹ Diğerlerinin imkansızlığı sebebiyle icmayı sahabe icmasına tahsis etmiş gibi olmaktadırlar.²³⁰

Şeru men kablenâ ise delil olamaz. Çünkü şeriatın içinde olmayan bir şeyle hüküm verilmez.²³¹ Buna rağmen Ebu Zehra İbn Hazm'ın, bir konuda hüküm yoksa eski şeriatın hükmü geçerlidir, dediğini nakleder.²³² bu düşünce istishab delilinin bir neticesi olsa gerektir.

2. Zâhiriye Usulünün Diğerlerinden Farkı

Zahiriye mezhebi kıyası reddetmekle İmamiye ye yaklaşır. Aynı zamanda bütün mezhepler içerisinde icma için haber-i vahidi sened saymayan tek mezheptir.²³³ Yine mefhum-u muvafakatı kabul etmeyen tek mezheptir.²³⁴

Hanefiler sünnetin Kuran'la neshini caiz görürken, Şafii sünnetin ancak sünnetle neshedilebileceğini söyler. Bu noktada zahiriler Hanefilere yaklaşır.²³⁵

Zahiriler nasların makululmana olabileceğini kabul ederler. Fakat kendi içinde özel açıklama yoksa başka hükümlere tesir edemeyeceği görüşündedirler. Dolayısıyla sadece kendi alanlarında kahrılar. Her ne kadar ahkamda kulların maslahatının gözetildiğini kabul etseler de, Şari Teala'nın istediğini yaptığına göre, her hükmü yerinde bırakmak gerekir kanaatini taşırlar. Dolayısıyla dediklerini başka sahalara kaydırma tecavüz olur. Bu sebepten İbn Hazm kıyas, istihsan, maslahat-ı mürsele ve sedd-i zerai ile hüküm verilmesini, aynı zamanda nasların illetlerinin düşünülmesini meneder. Bunu Şari'in sorgulanması gibi kabul eder.

224 İhkam 1/95.

225 İhkam 2/125, 5/160.

226 İbn Hazm, 4/136-138; Koçkuzu, a.g.e., s. 134-137.

227 Enam 113.

228 İbn Hazm, 4/140.

229 İbn Hazm, 4/147.

230 Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s. 108.

231 İbn Hazm, 5/160.

232 Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 376.

233 Ebu Zehra, Cafer Sadık, s. 290, 481.

234 Ebu Zehra, Zeyd, s. 385.

235 Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 333.

Halbuki bu, illetleri bilerek havadise çözüm gayretidir.²³⁶

İstishab konusunda ise Malikilere yaklaşp, Hanefiler gibi sadece def konusunda kabul etmeyip, umumen ibahayı savunurlar. Bu konularında, rey yollarını tıkamaları etkendir.²³⁷

Yasakladıklarını ispat, uzak gördüklerini yakınlaştırmak için delil adında bir kaynakları vardır. Bunun naslar dışında bir şey olmadığını söylesele de, muhalifleri bunu kıyas olarak değerlendirir. Goldziher ise bazı müteşeddit Zahirilerin bunu bile kaldırdığını iddia eder.²³⁸

Sünnet dışındaki sahabi fetvasını da, Hz. Peygamber (sav) den başka taklit mercii olmaması gerekçesiyle kabul etmezler. Fakat görüşünü teyit ve karşı tarafını iptal için sahabenin ittifak ettiği konuları delil getirmişlerdir. Yine Medinelilerin amelini ise kabul etmezler. Bu noktada Malikiler'den ayrılıp cumhura yaklaşır.²³⁹

İbn Hanbel'in ihtilafı konularda Zahirilerin temel prensiplerine göre hüküm verdiğine bakılırsa, iki mezhep arasında bir benzerlik vardır. Çünkü her iki taraf da nasların zahirini öne çıkarmaktadır. Fakat Zahirilerden İbn Hazm biraz ileri giderek bu durumu Kelama da tatbik etmiştir.²⁴⁰

SONUÇ

1. Temelde İslam Fıkında mezhepler arası önemli ayrılıklar yok sayılır. Zira aynı mezhebe mensup iki fakih arasında bile görüş farkı olabilmektedir. Hatta bunların fetvaları başka mezheplerin görüşüne kendi mezheplerinden daha yakın olması da mümkündür. Bu açıdan Şii ve Sünni fıkı içerisinde önemli sayılabilecek en temel iki görüş, müt'a nikahı ile mirasçıların payları konusudur.²⁴¹

2. Kendinden önce güzide İslam Hukukçuları olsa bile, Usul-ü fıkıh konusundaki ilk ciddi eser İmam Şafii'ye aittir. Halbuki Zeyd b. Ali, Ebu Hanife ve Malik b. Enes ondan önce yaşamıştır. Şafiiden önceki eserler ise monografik sayılmaz.²⁴²

3. Şafinin hadislere önem vermesiyle başlayan eserci görüş, Hanbelilerle

236 İhkam, 6/16; Goldziher, a.g.e., s. 93-95.

237 Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 373, 376, ; Goldziher, Ignaz, Zahirier, Sistem ve Tarihleri, Çev.: Cihat Tunç, Ankara Üniv. Basımevi, 1982, s. 96.

238 Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 364; Goldziher, a.g.e., s. 32.

239 İbn Hazm, İhkam, 1/169, 2/97, 4/202; Ebu Zehra, İbn Hazm, 438-439.

240 Goldziher, a.g.e., s. 72, 101.

241 Hatemi, a.g.e., s. 88; Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 268.

242 Hamidullah, a.g.e., s. 84.

şiddetlenmiş, neticede Zahirilikle sonuçlanmıştır.²⁴³

4. Maslahat-ı mürsele Hanbelilerde istislah olarak adlandırılır. Fakat aynı manadadır. Diğer mezhepler içerisinde ise farklı deliller altında kendini gösterir.²⁴⁴

5. Kendi imamlarının icma sadece Şii İmamilerde delilken, Medine ehlinin ameli de sadece Malikilerde delildir.²⁴⁵ Şii icmalarını imamlarına onaylatırken, sünniler ümmetin hatada birleşmeyeceği prensibiyle hareket ederler.²⁴⁶ İçinde imamın bulunması şartıyla icmanın muteber olması sünni usule de uygun düşer. Zira müçtehitlerin muhalif buldukları bir hükümde icmadan söz edilemez. Sünnilerin imamları da müçtehitler sayılabilir.²⁴⁷

6. Hariciler, Nazzam ve Şia dışındaki mezheplerde icma ittifakla delildir. İmamiler ayrıca kıyası da inkar eder.²⁴⁸ Tabi şer'i kaynakların sadece kuran, hadis, icma ve kıyastan ibaret olmadığı açıktır. Zira en mutaassıp insanların bile tedvin zamanı kanunun ruhuna müracaat ettiği bir gerçektir.²⁴⁹

7. Oniki İmam'ın gaybetinden sonra Caferiye içinde aklını kullanmaksızın rivayet külliyyatına ve haberlere önem veren Ahbari eğilim ile naslarla birlikte akli delile de değer veren Usuli eğilim başgöstermiştir. Fakat mezhep içinde Usuli eğilim ağır basar. Ahbariler batıdaki fundamentalistlere benzer. Sünni İslam dünyasında ise Moğol istilasından sonra baş gösteren içtihad kapısının kapanışı, Ahbariler tipi bir sonuç doğurmuştur. Zira pek müçtehid yetişmemiş ve dört mezhebin dışındakilere sapık nazarıyla bakılmıştır. Naslara bağlılığı yönüyle ise Hanbeliler önceden beri farklı, bir konum sergilemiştir. Halbuki İslam Hukuku'nun canlılığını koruyabilmesi için vahiy ile aklın aynı kaynağa dayandığı ve ikisi arasında çelişme olmayacağı gerçeği kabul edilmeliydi. Oysa vakıa farklıdır. İmamiyede içtihadın kapanmadığı görüşü devam etse de, yönetimlerle uyuşma gayreti örfi-sultani bir hukuka vesile olmuştur. Fakat içtihad sürmüştür. Sünnilerde ise yeni açılış 19. asır ile başlar.²⁵⁰

Teorik olarak birbirinden uzak görülen Şii ve Sunni usulün, uygulamada birbirine yakın seyretmesinin iki önemli sonucu olmuştur:

- a. Fürudaki Sünni-Şii ihtilafı keyfiyet ve kemiyet açısından asgariye inmiştir.
- b. Sünni çevrede yetişen bazıları Caferiye'yi de kısmen muteber olarak

243 Schacht, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, Çev.: Mehmet Dağ- Abdulkadir Şener, Ankara Üniv. Yay., Ankara 1986, 72. vd.

244 Dibülbuğa, Eserü'l-Edille, s. 41 vd.

245 Kasımî, Cemaleddin, Muhtasarü Tenkihi'l-Füsul Fi'l-Usul Li'l-Karafi (684), el-Mektebetü'l-Haşimiyye, Dimaçk, s. 73-75.

246 Muzaffer, 3/105 vd.; Şaban, Zekiyyüddin, Usulü'l-Fıkıh, Çev.: İbrahim Kafi Dönmez, TDV. Yay., Ankara 1999, s. 109-110.

247 Karaman, Şiada Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller, a.g.e., s. 354.

248 Gazali, 2/234. Karaman'a göre Şia'nın akıl delili, sonucu itibarıyla maslahat-ı mürseleye çok yakındır. (Şiada Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller 354)

249 Hamidullah, a.g.e., s. 82-83. 94.

250 Hamidullah, a.g.e., s. 82-83. 94.

tanımıştır.²⁵¹

8. İslam Hukuku'nda temel olarak sadece Kuran ve sünnetin ana kaynak mesabesinde olduğunu düşünürsek, sadece bunlar anayasal değişmez ilkeleri içerir. Dolayısıyla kitap ve sünnete aykırı olmayan düzenlemeler, pozitif hukukun kaynağı sayılabilirler. Örf ve diğer deliller ise tamamlayıcı ve yorumlayıcı kaynak konumunda kalır. Bu sebepte akıl ve akıl yürütme yöntemleri, nassa aykırı olmayan düzenlemeleri yapmada ve temel ilkeleri anlamada, insana yardımcı olur.²⁵²

9. İlk devirlerde Sahabi, Tabii ve müçtehid imamların bazı ayetleri farklı şekilde anlamaları ve bir kısım hadisleri sıhhat ve muhteva yönünden değerlendirirken farklı metotlarla hareket etmeleri, müslümanların bir takım dış fikirlerle temaslarının artması, karşılaşılan yeni olaylar ve problemler için yeni çözüm yolları aranması ve siyasi iktidarın kimler tarafından temsil edileceği konusu; siyasi ve itikadi mezhepler kadar fihhi mezheplerin de doğmasına tesir etmiştir. Ancak ilmi ölçülerde, inanç-ibadet ve uygulama alanlarında, samimi düşünce ve iyi niyetle yapılan yorum ve içtihatların oluşturduğu mezhep ve görüş ayrılıkları, İslam toplumuna yarar ve davranış kolaylığı sağlamıştır. İşin içerisine birtakım menfaatler ve art niyetler karışınca, mezhep ve görüş ayrılıkları, hem İslam'ı, hem de İslam toplumunu yıpratmış ve zarara uğratmıştır.²⁵³

10. Bir toplumda herkesin aynı görüşte ve bütün müslümanların tek mezhebe bağlı olması şart değildir; üstelik buna imkan da yoktur. Nitekim tarih de bunu göstermektedir. Fakat Kuran ve sünnetin dışına çıkılmaması şartı ideal bir çerçevedir. Bu arada ilim, akıl ve mantık da kendi fonksiyonunu icra edecektir. Rabbi, peygamberi, kitabı, kublesi, camisi, mihrabı ve minberi bir olan bütün müslümanlar kardeşlerdir. O halde kardeşliğin gereği olan dostluk ve sevgiyi birbirimizden esirgememeliyiz.²⁵⁴

11. Bu bağlamda farklı mezheplere bir nimet ve vakta olarak bakılıp, din tek iken bu kadar mezhep de nereden çıktı denmemelidir. Diğer mezhepleri aşağılayarak kendi mezhebimizi üste çıkarmamalıyız. Farklı mezheplere, rızây-ı ilahiyi gösteren farklı kolaylaştırıcı yollar olarak bakıp, nasih ve mensuhun, farklı sahih kıraatların ve çeşitli sahih tercihlerden birini ihtiyar gibi haklı sebeplerin varlığını kabul etmeliyiz. Herhalde bu mana Hz. Peygamber (sav)'in "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"²⁵⁵ hadisinin taşıdığı mânâdır.²⁵⁶

251 Karaman, Şiada Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller, 355. Fakat böyle bir muteber tanıma noktasında dikkatli olmak gerekir. Bu gibi düşünceler müt'a gibi kabul edilmeyecek sonuçların Ehl-i Sünnet arasında da yayılmasına sebep olabilir.

252 Hatemi, a.g.e., s. 111-112.

253 Şener, Abdülkadir, a.g.e., s. 74-75.

254 Şener, Abdülkadir, a.g.e., s. 75.

255 Bu hadis ve kritiği için bkz.: Süyuti, Hafız Celalüddin Abdurrahman (911), Cezilü'l-Mevahib Fi-İhtilafî'l-Mezahib, Tahkik: Abdulkayyum b. Muhammed Şefi el-Büstevi, Daru'l-İ'tisam, Kahire, s. 19. vd.

256 Süyuti, a.g.e., s. 25 vd.